

TANULMÁNYOK

Fenyő István

CSILLAGOK EGYÜTTÁLLÁSA *Tocqueville, J. S. Mill és a magyar centralisták*

A 80 éves Kecskeméti Károlynak tisztelettel ajánlom

1

„Aki csak Franciaországot tekint, az semmit sem ért meg a francia forradalomból” – írta Tocqueville, utolsó megjelent művében, 1856-ban.¹ E nézetét pályakezdése óta vallotta, ez a felismerés ihlette — többek között — *A demokrácia Amerikában* két kötetét is (1835, 1840). Műve tudvalevőleg az összehasonlító szociológia megalapozója lett, az angol John Stuart Mill éppúgy tanult belőle, mint Európa más nemzeteinek gondolkodói.²

Tocqueville, illetve J. S. Mill műveinek egykorú magyarországi hatását már többen vizsgálták. Sőt, *A demokrácia Amerikában* eredeti megjelenését követően csakhamar le is fordították (Fábián Gábor, 1841–1843, 4 kötetben). Egyes fejezetei pedig *Athenaeum* című folyóiratunkban meg is jelentek (1838–1841 közt). A *régi rend és a forradalom* (1856) című könyvét maga Eötvös József ültette át már a megjelenést követő esztendőben, s a szintén centralista Csengery Antal jelentette meg az induló *Budapesti Szemlé*ben.³ A kutatás nálunk is megemlíttette a hazai szempontból szintén fontos alkotást, a *Franciaország politikai és társadalmi állapota* címűt (*Political and social condition of France*, eredetije: *L'état social et politique avant et après 1789*), érdemi szó azonban vajmi kevés hangzott el róla (beleértve magamat is), szövegét nem fordították le. Ezúttal igyekszem ezt pótolni.

Mill hatását is érzékelték a hazai kutatás, de fiatalkori esszéit nem vették figyelembe. Sem azokat, amelyeket az általa szerkesztett folyóiratba, a *Westminster Review*-ba írt, sem azt, amit a nagyhírű *Edinburgh Review*-ba. (Az

¹ Idézi: Seymour Drescher: Tocqueville Comparative. In The Cambridge Companion to Tocqueville. Edited by Cheryl B. Welch. Cambridge, 2006. 21–48.

² Tocqueville-ről: Lettres choisies – Souvenirs. 1814–1859. Édition établie sous la direction de Françoise Mélonio et Laurence Guelléc. Gallimard Paris, 2003.; H. O. Pappé: Mill and Tocqueville. In: Journal of the History of Ideas. Vol. 25. No. 2. (Apr–Jun. 1964). p. 217–234.; Jean-Claude Lamberti: Tocqueville et les deux démocratées. Paris, 1983.; André Jardin: Alexis de Tocqueville 1805–1859. Paris, 1984.; Gilles de Robien: Alexis de Tocqueville. Paris, 2000. VII. fejezet. p. 277–288.; Hugh Brogan: Alexis de Tocqueville. A biography. London, 2006. 316–318.

³ A francia forradalom okai. Ford. Eötvös József. Budapesti Szemle 1857. 3. sz.

utóbbi folyóirat hatásáról Eötvösökre ugyan írtam, de Mill bírálatát akkor sem említettem.) Mill a szóban forgó esszét akkor írta, amikor elszakadóban volt, vagy már el is szakadt apja utilitarianizmusától, és liberalizmusát, sőt a liberalizmust megalapozó gondolatokkal lépett a közönség elé.⁴

Szólnom kell valamit a két európai kiválóság megismerkedéséről s Tocqueville említett tanulmányának keletkezéséről. A nagy politikai gondolkodó második angliai utazása során 1835 májusának utolsó napjaiban (feltehetőleg 26-án) Londonban személyesen is megismerkedett a vele szinte egyidős John Stuart Millel, az angol radikális politológusok vezéralakjával. A két fiatalember annyira egymásra talált, hogy mint azt Tocqueville újdonsült angol barátjának 1835. június 13-án kelt levelében írja: ők egymásnak címezik gondolataikat, számára semmi sem esik olyan jól, mint amikor a levélbeli vélemény (ebben az esetben a Millé) őt tükrözi.⁵ Mill megismerkedésük alkalmával megígértette francia kollégájával, hogy folyóiratába, a *London Review*-ba (utóbb, 1836 áprilisától *London and Westminster Review*-be) mielőbb megírja a fentebb említett tanulmányt. Ennek a megújult szemlének épp 1836. április 1-jei első számában jelent meg Tocqueville elkészülő írása.

De hogyan kerül a képbe Eötvös és társai, a hazai centralisták? Úgy, hogy e szintén sokat olvasó és gondolkodó ifjú emberek minden valószínűség szerint olvasták e tanulmányt, méghozzá feltehetőleg megjelenése színhelyén, s a magyar reformprogramjának összeállításakor hasznosították is. Eötvös például 1836. július 1-jén kezdődő, több mint félesztendő nyugat-európai utazásának időszakában főleg hol Párizsban, hol Londonban tartózkodott, s a műveltebb körökben (szalonokban) bőven folyhatott e tanulmányról a szó. Trefort már Eötvöst megelőzően járta be ezt az utat, sőt nagyobb, Szalay pedig 1838-ban, illetve 1840-ben.⁶ Hiszen Tocqueville első Amerika-kötete is 1835 januárjában jelent meg Párizsban, nagy nemzetközi visszhangot váltva ki, beleértve hazánkat is. Aki tőlünk politikai tapasztalatszerzés céljából utazott Nyugatra, annak figyelmét a Tocqueville-esszé aligha kerülhette ki. Annál kevésbé, mert már előbb, 1835 októberében megjelent Mill értő és megbecsülő kritikája Tocqueville Amerika-könyvéről. A második kötetel pedig 1840 októberében foglalkozott, immár az *Edinburgh Review*-ben, a hazai centralisták kedvelt folyóiratában.⁷ Ennek mintájára hozták létre a *Budapesti Szemlét*. Ugyanakkor a Mill szerkesztette folyóiratot, a *London and Westminster Review*-et is forgatták, jóllehet az némileg radikálisabban volt liberális, mint a skóciai megjelenésű folyóirat.

⁴ Mill e korszakáról: *Alexander Bain: John Stuart Mill*. London, 1882. 30–60.; *Eugene August: John Stuart Mill. A mind at large*. New York 1975. 79–88.; H. O. Pappé i. m.

⁵ *Tocqueville: Lettres choisies – Souvenirs*. 1814–1859. Paris, 2003. 330–332.

⁶ Eötvös József: *Levelek*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1976. 106–111., 112–114., 114–116.; *Sötér István: Eötvös József*. 2. átdolg. kiad. Bp., 1967.; *Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Bp., 1997. 100–106.

⁷ *John Stuart Mill: De Tocqueville on Democracy in America (I) 1835*. In: *The Collected Works of John Stuart Mill*. Vol. XVIII. Ed. John M. Robson. Toronto 1977. Eredeti megjelenése: *London Review I*. 3. sz. 1835. okt. 85–129. Ford. Henry Reeve. – *M. de Tocqueville on Democracy in America*. In: *J. S. Mill: Dissertations and Discussions Vol. II*. London, 1869. Eredeti megjelenése: *Edinburgh Review* 1840. okt.

Tocqueville és J. S. Mill – két fontos kapcsolódási pontja a reformkorban hazánknak Európához, sőt a nagyvilághoz. Lássuk tehát — rövidítve bár — a tanulmány főbb érveit, gondolatait.⁸ Utána pedig a Mill-kritikákat – szövegüket úgyszintén e sorok írója ültette át nyelvünkre.

2

„Vajon Franciaország jótékony vagy káros befolyást gyakorolt-e az emberiség jelen nemzedékének boldogulására?” – kérdezi Tocqueville tanulmányának bevezetőjében. A kérdésre szerinte egyedül a jövő képes válaszolni. „Nem vitás: ez a befolyás megvolt, és jelentős volt. Egy félévszázadon át Európának csaknem mindegyik nemzete többé-kevésbé ki volt téve a francia forradalom hatásainak (...)”

Ha tanulmányozzuk a Franciaország közvetlen szomszédságában levő országokat, számos eseményt, szokást és eszmét fedezünk fel, amelyek — közvetlenül vagy közvetve — könnyen visszavezethetők a francia forradalomra. Ugyanakkor nem vagyunk képesek megérteni — folytatja Tocqueville —, hogy pontosan ugyanezekben az országokban nagy a tudatlanság az okokat illetően, amelyek e forradalmat előidézték, és a következményekkel kapcsolatban, amelyek azt követték – még magában Franciaországban is. Sohasem volt ország, amely nagyobb hatalmat gyakorolt volna, s ugyanakkor ennyire teljesen ismeretlen maradt volna szomszédai számára.”

Tocqueville úgy hiszi, hogy ez a megállapítása különösképp alkalmazható Nagy-Britanniára.

„Az elmúlt húsz esztendőben mélységes béke honolt Nagy-Britannia és Franciaország között, sok dolgot vettek át egymástól. Több szokás általánossá vált a két nemzet között, és sok gondolatot tett népszerűvé egyik a másik számára. Anglia törvényeiből a franciák az alkotmányos szabadság törvényeit vonták le, és az eszme, amely előzőleg ismeretlen volt számukra, a törvényes kormány, megkülönböztetést nyert az önkényuralomtól; míg bizonyos demokratikus hajlam, mely Angliában volt fellelhető, továbbá a politikai és társadalmi egyenlőség elvei francia eredetűeknek vélhetők. (...)”

Az angol ember, aki szó szerint befedi Franciaország felszínét, és aki naponta átszeli ez országot minden irányban, általában nem tudja, merre is jár. Londonban csodálatos elbeszélések jelennek meg arról, hogy mi történik Kelet- és Nyugat-Indiában, az ellenlábások politikai és társadalmi állapotát tűrhetően jól ismerik Angliában; de Franciaország intézményeiről az angol embernek alig van fogalma. Még tökéletlenebbül ismerik a franciáknál forgalomban levő eszméket, az ott még létező előítéleteket, a létrejött változásokat, vagy azokat a régi szokásokat, amelyeket még folytatnak. Nem ismerik a pártok megoszlását, a nép osztályozását és az érdekek eltéréseit. Avagy ha ismernek is néhányat ez ügyekből, az puszta hallomáson alapul, elégedettek a fél-tudással, mely félre-

⁸ London and Westminster Review 1836. 5. sz. ápr. 1.

zetőbb, mint a teljes tudatlanság. Ritkán gondolja valaki is, hogy magát tovább informálja.

A cikksorozatban, amelyből a jelenlegi írás az első, nem célja előadni Franciaország jelenlegi állapotát minden részletében, ilyen tárgyra egy egész könyv is alig lenne elegendő. Egyetlen célra szánja el magát: megvilágítani néhány pontot, amelynek elemzése könnyen vezetheti a vizsgálódó elmét minden további tudáshoz.”

Tocqueville úgy hiszi, hogy „minden korszak eszméi és érzelmei kötve vannak a megelőző koréhoz, láthatatlan, de csaknem mindenható kötelékekkel. Egy nemzedék kiátkozhatja a megelőzőket, de sokkal könnyebb ezeket megtámadni, mint említésüket elkerülni. Ezért lehetetlen leírni egy nemzetet bármely korszakban annak megállapítása nélkül, hogy milyen volt a félszázaddal annak előtte. Kiváltképp szükséges ez akkor, ha a kérdés egy olyan nemzetre vonatkozik, amelyek az utolsó ötven esztendőben a forradalom csaknem állandó állapotában volt. Idegenek, akik e népről hallanak beszélni, s akik nem követik figyelő szemmel az egymást követő átalakulásokat, amelyekben keresztülmentünk, csak azt tudják, hogy nagy változások történtek, de nem ismerik azt, hogy régi államunk mely részeit hagyták el, s mi az, amit megőriztek a sok prolongált viszontagság közepette.”

Tocqueville ezért azt javasolja, hogy ebben az első cikkben a francia állam ábrázolását adná az 1789. évi nagy forradalmat megelőzően, mert enélkül annak jelen állapotát nehéz lenne megérteni. Majd így folytatja:

„...Közel a régi monarchia befejeződéséhez a francia egyház némely tekintetben analóg látványt nyújtott a jelenlegi angol egyházzal.

XIV. Lajos, aki lerombolt minden hatalommal bíró egyéni létezését és megsemmisítette vagy megalázta az összes jogi személyt, egyedül a klérusnak hagyta meg függetlenségének külső jeleit. A klérus megőrizte évi gyűléseit, amelyekben önmagukat adóztatták; tekintélyes részük volt a királyság földbirtokaiból, s ezer különböző módon odatolakodtak a közigazgatásba. Mindenesetre anélkül, hogy elhagyták volna függőségüket a római katolikus egyház alapvető dogmáitól, a francia klérus szilárd és szinte ellenséges magatartást tanúsított a pápai trónus ellenében.

Elkülönítve a francia papságot szellemi vezetőjétől, ugyanakkor gazdagságot és hatalmat hagyva számukra, XIV. Lajos merőben ugyanazt a despotikus tendenciát követte, amely megfigyelhető uralkodása minden ténykedésében. Tudta, hogy bármikor ura lehet a klérusnak, amelynek vezetőit a maga számára választotta ki; s azt hitte, hogy érdeke a klérus erős volta, azzal a céllal, hogy segíthetik őt a nép értelmé fölötti uralomban, s hogy vele együtt ellenállhatnak a pápák beavatkozásaival szemben.

A francia egyház XIV. Lajos idején egyszerre volt politikai és vallási intézmény. A fejedelem halála és a francia forradalom közötti időben a nemzet vallásos hite fokozatosan gyengült, a papság és a nép fokozatosan elidegenedett egymástól. Ezt a változást olyan okok idézték elő, amelyeket itt sokáig sorolhatnánk. A XVIII. század végén a francia klérus még rendelkezett egykori gazdag-

ságával, de a lakosság szelleme mindenütt elidegenedett tőle, és az egyház már sokkal inkább politikai, mint vallási intézménnyé vált.”

Ezt követően Tocqueville áttér a világi társadalom jellemzésére:

„Elképzelhető, hogy némi nehézséggel jár majd, ha világos tájékoztatást próbálunk adni a jelenlegi angol olvasóknak a régi francia *noblesse*-ről (*nemesség*). Az angol nyelvnek nincs szava arra, hogy pontosan tükrözze azt, amit a *noblesse* ősi francia eszméje kifejez. A ‚nemesség‘ szó többet mond, a ‚gentry‘ kevesebbet. Az ‚arisztokrácia‘ szó szintén kevesebbet, amelyet értelmezés nélkül szoktunk alkalmazni. Arisztokrácián a szó eredeti értelmében általában a magasabb osztályok együttes összegét értik. A francia *noblesse* arisztokratikus testület volt, de tévednénk, ha azt mondanánk, hogy egyedül formálta a hon arisztokráciáját, mert oldalán osztályok voltak találhatóak, éppoly felvilágosultak, gazdagok és csaknem olyan befolyásosak, mint ő maga. Ezért a francia *noblesse* arisztokrácia volt, amint azt Angliában értik, vagyis ami a *species a genus*hoz képest; egy *kasztot* formált, és nem egy egész arisztokráciát. Ebben a tekintetben az egész *noblesse* a kontinens nemzeteire emlékeztetett. Nem, az ember nemességé lehetett Franciaországban bizonyos hivatalok vásárlása által, vagy a fejedelem akaratából; de a lényeges tény nemesített, kimozdította őt a *tiers-état* (*harmadik rend*) soraiból, s nem bevezetve őt tulajdonképpen a *noblesse*-be. A frissen keltezett megállt a két rend határainál, az egyiknél feljebb, de a másiknál alább. Tudta, hogy az ígéret földje még távol van, amelybe a leszűrmazottak egyedül léphetnének be. Ezért a születés volt az egyedüli forrás, ahonnan a *noblesse* származott. Az emberek nemesnek születtek – vagy nem lettek azok.

Mintegy 20.000 család* terjedt szét a királyság területén ezt a nagy testületet alkotva. Ezek a családok egymás között elismertek egyfajta elméleti egyenlőséget, a születés közös kiváltságára alapozva. „Én csak — mondta volt IV. Henrik — ‚az első nemesember vagyok a királyságomban. *Je ne suis que le premier gentilhomme de mon royaume*. A gentilhomme olyan ember, aki családjának nemességét legalább két megelőző nemzedékre vissza tudja vezetni. Ez a kifejezés jele annak a szellemnek, amely a francia *noblesse* körül uralkodó volt még a tizenhétedik század végén is. Erről az olvasó meggyőződhet, ha gondosan elolvassa a *nemesi rend füzeteit* (utasításait képviselőiknek 1789-ben): ott megértheti, hogy a nemesek egymás közti egyenlőségét mint elvet folyamatosan vallották. Mindenesetre nagy helyzetbeli különbségek voltak a nemesek között. Néhányan még nagy földbirtokkal rendelkeztek, mások még a létezés eszközeivel is alig az atyai udvarházakban. Néhányan idejük nagy részét az udvarnál múltatták, mások büszkén becsben tartották tartományuk szélsőségeiig az átörökölt homályos helyzetet. Egyeseknek a szokás megnyitotta az utat az állam legmagasabb méltóságaira, míg ismét mások elérve reményeik legvégső

* Moheaes és Michodièr urak munkái, továbbá a híres Lavoisier-é kimutatták, hogy a nemesek száma 1791-ben már elérte a 83 ezer főt, amelyből csak 18.323 volt hadra fogható. A *noblesse* ebben az időben a királyság lakosságának csak mintegy háromszázad részét tette ki. Jóllehet a hatóság Lavoisier neve alatt közli e számításokat, nehéz elhinni azok tökéletes pontosságát. Számunkra úgy látszik, hogy a nemesség száma nagyobb volt. Ld. *De la Richesse Territoriale du Royaume de France, par Lavoisier*, p. 10.

határát, valamely mérsékelt rangot a hadseregben, békésen otthonaikba visszavonultak.

Ezért ahhoz, hogy híven ábrázoljuk a *noblesse* rendjét, igénybe kell venni számos klasszifikációt. A *noblesse d'épée*-t (*katonai nemesség*) meg kell különböztetni a *noblesse de robe*-től (*hivatali nemesség*) – az udvari nemest a tartománytól, az ősit a modern *noblesse*-től. E kis társadalomban oly sok árnyalat és megkülönböztetés volt, mint az általános társadalomban, amelynek ez csupán egyik szekciójaként működött. Mindenesetre a szellem bizonyos közössége közöttük éppúgy létezett, mint az utóbbi nagy test minden tagja között. Engedelmesen elfogadtak bizonyos megállapított szabályokat, kormányozva önmagukat bizonyos változatlan szokások szerint, s némely eszmékhez tartva magukat, amelyek mindannyiuk számára közösek voltak.

A francia *noblesse*, mint minden más feudális arisztokrácia, hódításban született, és még nagyobb mértékben élvezett óriási kiváltságokat. A társadalom csaknem teljes intelligenciáját és gazdagságát monopolizálta. Övé volt minden föld és a lakosok főnökévé vált.

A tizennyolcadik század vége felé azonban a francia *nemesség* előző önmagának árnyékává lett. Befolyását elvesztette mind a fejedelemtől, mind a néptől. A király még választott soraikból vezető kormánytisztviselőket, de ebben inkább ösztönösen egy régi szokást követett, mintsem hogy elismerte volna azt szerzett jogként. Régóta néhány nemes akként létezett, hogy volt erejük fölgerjeszteni az uralkodó félelmeit és kicsikarni tőle egy részt a kormányzásból. A néptől a *noblesse* hatása még kevesebb volt. A király és a nemesség testülete közt természetes rokonság van, amely még öntudatlanul is magával vonta őket egymás közelébe; de az arisztokrácia és a nép unióját nem az események rendes folyamata, hanem hosszantartó törekvések hozták létre és tartották fenn.

Valójában kétféle módja volt annak, hogy egy arisztokrácia fenn tudja tartani befolyását a nép fölött: vagy kormányozva őket, vagy egyesülve velük a Kormány ellenőrzésének szándékával. A nemeseknek vagy a nép uraivá, vagy vezetőivé kellett lenniük.

A francia *noblesse* távol tartotta magát a többi osztály vezetésétől, ellenállt a királyi hatalom visszaéléseinek; ellenkezőleg, a királyok voltak azok, akik előzőleg egyesültek, először a néppel, hogy harcoljanak a nemesség zsarnoksága ellen, utána pedig a nemességgel, hogy fenntartsák a népből az engedelmisséget.

Másfelől a *noblesse* már régóta megszűnt aktívan részt venni a kormányzás részleteiben. Az állam általános kormányzata rendszerint a nemesek kezében volt; ők irányították a fegyveres erőket s ők töltötték be a főbb hivatalokat a minisztériumban és az udvar körül; de nem vettek részt a közigazgatás részügyeiben – a közügyeknek ez a része azonnali kapcsolatot kívánt a néppel. Bezárva kastélyába, ismeretlenül a fejedelem előtt, idegenként a környező lakosság számára, Franciaország nemessége mozdíthatatlanná lett a társadalom napi mozgásának közepette. Körülötte voltak a király tisztjei, akik adminisztrálták az igazságszolgáltatást, adószedést, fenntartották a rendet és tettek valamit a nép jólétéért vagy irányításáért. (...) A kisebb nemesek a tartományokban a szűkös körülmények által korlátozva, lusta, haszontalan és nyugtalan

életet éltek. Ezért azok a nemesek, akik a politikai hatalom hiányában vagyonnuk által szereztek némi befolyást a nép fölött, önként visszavonták magukat tőlük; míg azok, akik kényszerítve voltak arra, hogy köztük éljenek, csak bizonyosságul szolgálhatnak a szemük előtti haszontalanságáról és alkalmatlanságáról egy intézménynek, amelynek ők voltak egyedüli látható képviselői.

Elhanyagolva a közigazgatás más részleteit és csak a fontosabb államhivatalokra törekedve, a francia nemesség ebben megmutatta, hogy inkább vonzza a hatalom látszata, mint maga a hatalom. A hatás, amelyet a központi kormány gyakorol az egyének érdekeire, távoli és összehasonlításban homályos. Az állam külpolitikája, törvényeinek általános rendszere, főképp közvetve s gyakran nem igazán nyilvánvalóan, hatással van minden állampolgár jólétére. A helyi adminisztráció másrészt naponta és óránként találkozik egymással; szüntelenül érintkezik a legérzékenyebb pontokon; fellép mindazoknak a kicsiny érdekeiért, amelyre a mi nagy érdekeink életbe léptetéséért kárpótolják; a nép reményeinek és félelmeinek fő tárgyáért általában; ezer láthatatlan szállal kapcsolja magát hozzájuk, amelyek összekötik és egymáshoz vonják őket, anélkül hogy ennek tudatában lennének. Irányítanak egy falut, amelyben arisztokrácia tette le a hatalom alapjait, s amely azután az állam ellenőrzésére szolgál.

A még létező arisztokrácia szerencséjére a hatalom keresi azt, hogy lerombolja még a csaknem kicsinyt is, amely ismeri befolyásának titkát. Részünkről mi összeesküdtünk a nagy arisztokrácia lerombolására, létezzék az szilárdan bármely országban, harcunkat nem térítenék el trón körüli képviselői; nem késlekedünk megtámadni az arisztokráciát legkáprázatosabb privilégiumaiban, hozzákezdünk nagy törvényhozó funkcióinak támadásához; igyekszünk megszüntetni a távolságot a szegények otthonaitól – csökkentve a befolyást a polgárok napi érdekeire. Inkább megengednénk a részvételt az állam törvényhozásában, mint azt, hogy szabályozza egyetlen város rendőrségét. Kevesebb sajnálattal vennénk, ha a társadalom nagyobb ügyeiben hanyagolná el az irányítás ellenőrzését, mint a kisebbekben. Elhagyván nagyságának szembetűnőbb jegyeit, csak a néphez kapcsolódást semmisítenénk meg, politikai hatalmának igazi forrását.

A francia nemesek megőrizték kizárólagos jogaik bizonyos számát, melyek megkülönböztették őket másoktól, fölébük emelték az állampolgárok maradékának; de könnyű volt fölfedezni azt, hogy atyáik kiváltságai között a francia *noblesse* csak azokat őrizte meg, amelyeket arisztokráciává lévén, gyűlöltek, és nem azokat, amelyekért megbecsülték, vagy szerették őket.

A nemesek kizárólagos jogot élveztek abban, hogy tisztekkel lássák el a hadsereget. Ez kétségkívül fontos kiváltság volt, ha a nemesek megőrizték egyéni fontosságuk bizonyos fokát vagy a hatalmas *esprit de corps*-ot (*testületi szellemet*) vesszük. De amint nem tartott tovább egyik, mint a másik, ők a hadseregben voltak, s bárhol másutt is, passzív eszközök voltak az uralkodó kezében. Benne keresték egyedül az előmenetelt és a kegyet, és akár a csatamezőn, akár az udvarban, neki tetszeni – ez volt egyedüli ambíciójuk. A privilégium ezért, mint már említettük, míg az előnyös volt a nemes családok pénzügyi érdekeinek, nem tett szolgálatot a *noblesse*-nek mint rendnek az államban. Egy

lényegében hadrakész nemzetben, amelyben a katonai dicsőséget úgy tekintették mint a legfontosabbat valamennyi elérhető haszon közül, a kiváltság izgató kérdés volt mindazok számára, akik az erőszakos gyűlölettel és engesztelhetetlen irigységgel szemben élvezték; ahelyett, hogy a katonaságot a maga helyére tették volna, a katonát a nemes természetes ellenségévé változtatták.

A nemesek ki voltak véve néhány adó alól, és ők szedték be a nagyszámú évi hozzájárulást — különböző elnevezések alatt — a rendelkezésük alatt álló területek lakosaitól. Mindenki élvezhette bennük a csillogást, s világosan érzékelték, hogy milyen sokszor sértetnek meg általuk. Az összegek táplálták azt az életszínvonalat, amelynek révén a nem nemes fel tudta mérni a gyűlölt embereket, akiknek a kiváltsága önmagában is idegesítette. Kevés ember akadt, aki megtiszteltetés után epedt volna, vagy államkormányzási aspirációkat táplált szívében, de olyan is kevés volt, ki nem szeretett volna olyan gazdag lenni, mint amazok. Számos ember foglalkozott velük, de kevés ismerte azokat, akik uralkodtak fölöttük, viszont senki számára sem volt közömbös, hogy mit idéznek elő magánvagyonukkal. Ezért azok a kiváltságok, amelyek pénzügyi jövedelemmel jártak, egyszerre voltak kevésbé értékesek és veszélyesebbek a birtokos számára, mintha azok hatalommal jártak volna. A francia nemesek, (...) elnyomták és elszegényítették a népet, de nem uralkodtak rajtuk. A nép közepén állottak, mint idegenek, kegyelve a fejedelmek által (...) gyűlöletet keltettek, de nem félelmet is.

E hasznot hajtó kiváltságoktól függetlenül a francia *noblesse* megtartott sok tisztán tiszteletbeli megkülönböztetést, amely címek, rangsorbeli elsőbbség volt a közönségben, bizonyos ruházatbeli kiváltság és bizonyos fegyverek viselése. E privilégiumok közül néhányat mint hatalmuk természetes velejáróit élvezték előzőleg – másokat épp e hatalom gyengeségei óta emelték mint kompenzációt, veszteségeikért, mindkettő egyaránt képtelen volt a legcsekélyebb szolgálatra, viszont a veszély forrása lehetett.

Amikor egyszer a hatalom valósága megszűnt, azt kívánni, hogy fenntartsák a hasonlóságot, veszélyes játéknak bizonyult. Az életerő külső aspektusa néha fenntartott egy elgyengült testet, de jóval gyakrabban bukásuk kiteljesítésére szolgált. Azok, akik a hatalom látszatával rendelkeztek, lényege nélkül, a köz szemében megfelelőek voltak a gyűlöletre, míg ők nem voltak képesek védelmezni magukat az általuk felszított gyűlölség ellen. Ezért azok, akiknek hatalma még a kiskorúság állapotában volt, s azok, akiké már süllyedőben, inkább elkerültek minden tiszteletbeli kiváltságot, mintsem hogy keressék őket. Csupán egyetlen hatalom létezett szilárdan, és amely érettségre jutott, s amely bizonyosan megengedte önmagának azok használatát.

Mindazt, amit elmondtunk, a törvények és szokások kiterjeszthették a közvéleményre.

A modern nemesek elhagyták őseik legtöbb eszméjét, de még volt néhány igen sértő karakterű, amelyhez makacsul ragaszkodtak. Ezek csúcsára kell helyezni az előítéletet, amely a nemes személyek számára születésük következményeképpen tiltotta a kereskedelmi tevékenységet.

Ez a előítélet a középkor idején keletkezett, akkor, amikor a föld birtoklása és lakosainak kormányzása egy és ugyanaz a dolog volt. Azokban az időkben a földbirtok azonos volt a hatalommal és a nagysággal: a pusztán mozgatható tulajdon ideája viszont ellenkezőleg az alsóbbrendűség és a gyöngeség eszméjét idézte fel. Ámbár utóbb a földbirtok megszűnt hatalmat jelenteni az államban, s a vagyon más fajtái bámulatosan növekedtek és egészen új jelentőségre tettek szert, a nemes osztály érzései változatlanok maradtak; az előítélet túlélte az okokat, amelyek születését előidézték.

Ennek következménye volt az, hogy a *noblesse* családjai, amelyek össze voltak kötve másokkal a romlás esélyeiben, el voltak zárva a vagyoni gyarapodás rendes eszközeitől. Ezért a *noblesse* testületként fokozatosan elszegényedett: s így, miután elhagyta a hatalomhoz vezető közvetlen utat, egyenlően idegen maradt a mellékutaktól, amelyek lehetségesen segíthették volna.

Nemcsak a nemesek voltak elzárva vagyonuk növelésétől vagy javításától kereskedelem és iparúzás által, de a szokás még a házasság általi tulajdonszerzést is megtiltotta számukra, azaz a szerzett vagyont. A nemesember magát lefokozottnak tartotta, ha egy gazdag *roturier* (*polgár*) leányát feleségül kérte. Mindenesetre az ilyen uniók nem voltak közöttük ritkák; vagyonuk gyorsabban fogyott, mint vágyaik. Ezek a plebejus szövetségek, míg a *noblesse* bizonyos tagjait gazdagították, végső csapást mértek annak a befolyásnak a romjaira a közvélemény fölött, amely a testületnek egyedüli hatalomként, mint testület, megmaradt.

Tekintetbe kell vennünk az emberek motívumait, mielőtt megdicsérjük azt a részüket, mely a közös előítéletek fölé emelkedett. Hogy magatartásukat megítélhessük, be kell helyeznünk magunkat az ő látószögükbe, és nem az absztrakt igazság nézőpontjából szemlélni a dolgokat. (...) csak azért megvetni egy előítéletet, mert az számunkra nem megfelelő, közel olyan veszélyes erkölcsileg, mint elhagyni egy igaz elvet, ugyanazon okból. A nemesek elsősorban akkor tévedtek, amikor azt hitték magukról, hogy a *roturier*-ek leányaival való házasság lefokozza őket. Másodsorban még inkább tévedtek, amikor rábeszélésre elvették feleségül őket.

A tizennyolcadik században a feudális törvények még relatíve életerősek voltak, de ezeknek a törvényeknek kevés hatásuk volt a nemesi vagyonok egyben tartására.

Úgy gondoljuk, hogy az a hatás, amelyet az ilyen törvények gyakorolni tudnak, gyakran eltúlzottak (...)

Amikor a nemeseket nem zaklatja a gazdagodás vágya, és amikor a nemzet más osztályai túrhetően elégedettek a sorssal, amelyet a Gondviselés számukra kijelölt, a hitbizomány törvénye pedig teljes összhangban van a vélemények és habitusok tendenciájával, az egésznek az eredménye általános szunyókálás és mozdulatlanság. A közemberek ilyenkor ritkán rendelkeznek nagyobb eséllyel a vagyonszerzésre, mint a nemesek, és a nemeseknek esélyük sincs ezen változtatni; minden vagyon az utóbbiaknál marad, s a nemeseknek mind egyik nemzedéke nehézségek nélkül fenntartja azt a rangot, amelyet az előző nemzedék elfoglalt.

Egy nemzetben azonban, ahol a nemeseket kivéve mindenki a gazdagodást keresi, a *noblesse* területi birtoka a vagyonnak egy fajtája, amelyet a többi osztály törekszik megkaparintani. (...) A közrendűek csak a gazdagság kiváltságával ellensúlyozhatják a kiváltságok összes válfaját, amelyet vetélytársaik élveznek, de nem mulasztják el fitogtatni bőségüket a kérkedés minden fajtájával. Ez izgatja a nemesek vetélkedő kedvét, akik szeretnék utánozni fényüket, anélkül hogy rendelkeznének ugyanezen eszközökkel. A zavar hamarosan megnyilvánul a nemesek vagyonában; jövedelmeik elégtelenek lesznek vágyaikhoz képest; s ők maguk végképp meg nem felelőknek érezve a valóságos törvényeket, amelyek azért készültek, hogy gazdagnak és hatalmasnak tartsák meg őket, minden eszközzel keresik, hogy kiiktassák hatalmukból ezeket a törvényeket. Pozitíve nem állítjuk, hogy éppen akkor nem róttak ki valamit a nemesek romlásának késleltetésére; de hisszük, hogy nem voltak képesek azt megakadályozni. Van valami hatalmasabb, mint a törvények állandó módosíthatósága egy irányba; ez az emberi szenvedélyek állandó működése ellentétes irányban.

A francia forradalom kitörése idején Franciaország törvényei még a nemes legidősebb fiát jelölték meg a családi birtok csaknem egészének uraként. Kényszerítve volt viszont sértetlenül továbbadni leszármazottainak.

Mindamelletts sok feudális eredetű uradalom már kicsúszott a *noblesse* kezéből és számos mást felosztottak. Megállapították a *nemesség füzeteiben*, 1789-ben, hogy „az ország tele van *kastélyokkal* és majorokkal, amelyeket előzőleg Franciaország *nemessége* lakott, de mostanra elhagyták.” *Résumé des Cahiers*, II. k. 206. l.

Nemcsak a *noblesse* foglalt soraiban igen gazdag és igen szegény embereket — ez a körülmény semmi esetre sem ütközött össze a *nemesi* rend fogalmával —, de magában foglalt igen sok személyt, akik sem gazdagok, sem szegények nem voltak, hanem mérsékelt vagyonnal rendelkeztek. A dolgok emez állapotában már több demokratikus, mint arisztokrata íz érződött; és ha a francia *noblesse* összetételét zártan vizsgáljuk, a valóságban a demokratikus test egy fajtáját fogjuk találni, felruházva kapcsolataiban a többi osztállyal egy arisztokrácia kiváltságaival.

A veszély azonban, amely a nemeseket fenyegette, sokkal inkább onnan fenyegetett, ami őket körülvette, mint onnan, ami a saját körein belül történt.

Ugyanakkor, amikor a francia *noblesse* gazdagsága csökkent, s politikai és társadalmi befolyása elenyészett, a nemzetnek egy másik osztálya gyorsan pénzvagyont szerzett, sőt kapcsolatba került a kormányzattal. Így a *noblesse* két úton is elvesztette alapját. Mind pozitívan, mind pedig relatívan gyengébbé vált. Az új és betolakodó osztály, amely felemelni látszott magát a mások romjain, a *tiers-état* (*harmadik rend*) nevet kapta.

Miként nehéz egy angol ember számára érthetővé tenni a francia *noblesse* természetét, ugyanakkor semmi esetre sem könnyebb kifejtetni számára, hogy mit értünk *tiers-état*-on.

Első pillantásra azt lehetne gondolni, hogy Franciaországban a *tiers-état* a középosztályból áll, s az arisztokrácia és a nép között helyezkedik el. Ez azonban nincs így. A *tiers-état* magában foglalja — igaz — a középosztályokat, de ré-

szét teszik oly elemek is, amelyek természet szerint idegenek ezektől az osztályoktól. A leggazdagabb kereskedő, a legvagyonosabb bankár, a legügyesebb manufaktúra-tulajdonos, az írók, a tudósok formálhatják a *tiers-état* részét, miként a kis farmer, a boltos és a paraszt, aki megműveli a földet. Röviden: minden ember, aki nem pap és nem nemes, a *tiers-état*-hoz tartozik. Magában foglalja a gazdagot és a szegényt, a tudatlant és a műveltet. Így a *tiers-état*-nak is megvan magán belül a saját arisztokráciája. Tartalmazza a nép összes elemét is, vagy inkább magában foglalt egy teljes népet, amely együtt létezett a kiváltságos renddel, de amely teljesen képes önmagában is létezni, tőlük külön. Megvan a véleménye, előítéletei és saját nemzeti szelleme. Világosan felfedezhető ez az 1789-ben szövegezett *cahiers*-ekben (füzetek), a *tiers-état* rendeletére, eligazításul szolgálva a követeknek. A *tiers-état* csaknem annyira szorongatott volt a *noblesse*-szel való összekeveredés félelmétől, amint az utóbbi zavarba jött a velük való keveredéstől. Tervezték a nemesítés vásárlás útján való eljárását, amely lehetővé tette volna a testület néhány tagjának azt, hogy bekerülhessen a nemesség soraiba. A Rendi Gyűlést megelőző választásokon Lavoisier-t, a híres kémikust, ki azt kérte, hogy a *tiers-état*-val szavazhasson, az elektori kollégium visszautasította, azon az alapon, hogy hivatalt vásárolt, mely nemességgel ruházta fel, így elveszítette a *roturiers*-vel együttszavazás jogát.

Ezáltal a *tiers-état* és a *noblesse* vegyültek egymással ugyanazon a talajon, s formáltak, amint voltak, két különböző nemzetet, amelyek, noha azonos törvények alatt éltek, egymás számára idegenek maradtak. De e két nemzetből az egyik szüntelenül toborozta az erejét, a másik pedig minden nap elveszített valamit, és sohasem nyerte vissza.

Ennek az új népnek a létrejötte a francia nemzet közepén fenyegette a *noblesse* igazi létét. Az elzárkózás állapota, amelyben a nemesek éltek, még nagyobb veszély forrása volt számukra.

Ez a teljes megosztás *tiers-état* és a nemesek között nemcsak felgyorsította a *noblesse* bukását, de azzal fenyegetett, hogy Franciaországnak nem lesz valószínű arisztokráciája.

Nem véletlen, hogy az arisztokráciák felemelik és fenntartják önmagukat. Mint minden más jelenség, ők is megszabott törvények alanyai, amelyeket talán nem lehetetlen felfedezni.

Ott létezik az emberi tömegek között, bárminő társadalmi formában élnek is, függetlenül a törvényektől, amelyeket ők kormányaiknak szabtak, a reális vagy konvencionális előnyök bizonyos együttese, amelyeket természettől fogva csak kis szám bírhat. Ezek élére lehet helyezni a születést, gazdagságot és tudást. Lehetetlen elgondolni bárminő társadalmi állapotot, amelyben minden polgár, kivétel nélkül, nemes, magas intellektusú vagy gazdag lehessen. Ez a három meglehetősen különbözik egymástól, de abban megegyeznek, hogy mindig kevésnek a jussa, és következésképpen csak azoknak adatik, akik már rendelkeznek velük, ízléssel és eszméssel többé-kevésbé sajátosan vagy kizárólagosan. Ezért formálódik oly sok arisztokratikus elem, amely elkülönülten vagy egyesülve ugyanabban a kézben megtalálható minden nép között és a történelem minden korszakában.

Amikor a kormányzó hatalom osztozik mindazokkal, akik bírnak néhányat ezekből a kizárólagos előnyökből, az eredmény egy stabil és hatalmas arisztokrácia.

A tizennyolcadik század folyamán a francia *nemesség* rendelkezett egyedül egy arisztokrácia természetes elemeinek egy részével. Néhány ilyen elem megmaradt az osztállyal hanyatlása után is.

Izolálva magukat a vagyon arisztokráciájától és távol az intellektusétól, a nemesek azt hitték, hogy hűségesek maradtak atyáik példájához. Nem vették észre, hogy utánozva a viselkedést, nélkülözik az ősök erejét. Igaz, a középkorban a szülétség volt minden társadalmi előny fő forrása; de a középkorban a nemesek gazdagok is voltak, és szövetséget kötöttek velük a papok, akik oktatták őket. (...)

A tizennyolcadik században azonban számos gazdag nem volt nemes, és sok nemes nem volt többé gazdag. Ugyanezt lehet elmondani az intelligencia vonatkozásában. A *tiers-état* formálta egy tagját annak, amit természetes arisztokráciának nevezhetünk, elkülönítve a fő testtől. (...)

A nemesek exkluzív szelleme nemcsak arra hajlott, hogy leválassza az arisztokrácia általános ügyéről a *tiers-état* vezetőit, de azokat is mind, akik azt remélték, hogy egy napon vezetőkké válhatnak.

Az arisztokrácia nagy része elveszett, nem azért, mert politikai és társadalmi egyenlőtlenség jött létre, hanem mert ragaszkodott annak fenntartásához, hogy bizonyos egyéneknek kedvezzen, más többiek hátrányára. Az emberiség nem annyira az egyenlőtlenséget magát, hanem az egyenlőtlenség bizonyos fajtáját utálja. Senki se gondolja azt, hogy egy arisztokrácia általában kiváltságainak szélsőségeibe pusztul bele. Ellenkezőleg, az történhet, hogy e kiváltságok nagysága tartja fenn. Ha bárki is azt remélheti, hogy egy napon beléphet ebbe a magas rangú testületbe, e testület kiváltságainak mérete gyakran az igazi dolog, amely előidézti azt, hogy kívánatos lesz azok számára, akik még nem tagjai. Ezen a módon az intézmény igazi hibái néha az erejét alkotják. Nem szabad azt mondani, hogy minden ember esélyei csekélyek. Ez annak a következménye, amikor a tárgy elérése ragyogónak tűnik. Ami az emberi vágyakat izgatja, az sokkal kevésbé a higgadtság bizonyossága, mint a fényes siker lehetősége. Növelj a megszerzendő tárgy nagyságát és félelem nélkül csökkentheted megszerzésének esélyét.

Egy országban, ahol nem lehetetlen egy szegény ember számára, hogy az Állam legmagasabb hivatalaira jusson, sokkal könnyebb kizárni a szegényt a kormány bárminő ellenőrzéséből, mint azokban az országokban, ahol a magas rangra emelkedés minden reményét megtagadták. Az elképzelt nagyság eszméje, amelyre egy szép napon elhívhatják, folyvást a szegény emberek közé helyezi magát, és vigaszt ad valóságos nyomorúságaikért. Ez az esélyek játéka, ahol a lehetséges óriási nyereség elfoglalja az értelmet a veszteség csaknem bizonyosságának ellenére. El vannak bűvölve az arisztokrácia által, akár csak a lottó esélyeivel.

A felosztás, amely Franciaországban létezik a különböző arisztokratikus elemek között, az arisztokráciában a belháború egyik fajtáját hozta létre,

amelyből egyedül a demokrácia volt hivatva profitálni. A *noblesse* által visszautasítva, a *tiers-état* vezetői ellenfeleikkel küzdve arra kényszerültek, hogy elvekkel fegyverezzék fel magukat, amelyek közvetlen szándékaiknak megfeleltek ugyan, de végül is veszélyesek lettek számukra is, éppenséggel teljesítményük révén. A *tiers-état* része volt az arisztokráciának, amely fellázadt a többiek ellen; s kötelezővé tette az egyenlőség általános elvét, mint a megdöntés eszközét a sajátos akadállyal szemben, amelyet valamennyien elleneztek.

Sőt a *noblesse* színtelen részén belül az egyenlőtlenséget naponta támadták, ha nem is elvileg, de legalábbis egyik-másik részét a sokféle alkalmazás következtében. A katonáskodó nemesek a *noblesse de robe*-t (hivatali nemesség) arroganciával vádolták, az utóbbi pedig az előbbinek túlsúlyát panaszolta. Az udvari nemesek azt színlelték, hogy összegyűjtik a falusi nemeseket a jelentéktelen földesúri jogok alapján, s az utóbbiakat bosszantotta a kegy, amelyben az udvariak részesültek. A régi nemes megvetette az újonnan nemesítettet, aki viszont irigyelte a másik megtiszteltetéseit. Mindezek a tiltakozások és irigységek a kiváltságos osztályok különböző szekciói között, rendkívül ártalmasak voltak a privilégiumok általános ügye számára.

A nép, érdektelen szemlélője vezetői vitáinak, csak átvett sokat nyelvükből és tanításaikból, mintsem követte azokat. Az eszme így fokozatosan szétterjedt a nemzetben, hogy egyedül az egyenlőség fér össze a dolgok természetes rendjével és az alap, amelyen egy jól-szabályozott társadalom építhető. Ezek az elméletek megtalálták útjukat a maguknak a nemeseknek tudatába is, akik, magukat még kiváltságaik teljes élvezetében kezdték birtokaikat szerencsés véletlennek tartani, inkább mint jogot, amelyet respektálni kell.

A szokás általában azokkal szorosabban követi a vélemény változásait, mint a törvény. Az arisztokratikus elv még diadalmaskodott a politikai intézményekben, de az erkölcsök már demokratikusakká váltak; s ezer különböző kötelék létesült az emberek között, akiket a társadalmi helyzet természetesen különített el egymástól.

Egyetlen körülmény kedvezett a társadalmi osztályok e keverékének – az a pozíció, amelyet fokozatosan megszerzett a literátus réteg.

Egy nemzetben, ahol a gazdagság az egyedüli, sőt fő alapja az arisztokráciának, a pénz, amely minden társadalomban az élvezet eszköze, hatalmat is jelent. Felruházva e két előnnyel, sikerül magára vonni az ember egész képzeletét, (...) Egy ilyen országban az irodalmat kevésbé művelik, és ezért az irodalmi érdem ritkán vonja magára a közfigyelmet. De azokban a nemzetekben, ahol a születési arisztokrácia dominál, ugyanazon általános impulzus a vagyonszerzésre nem létezik. Az emberi ész nem vonja egy irányba egyetlen szenvedély, átadja magát hajlamai természetes változatosságának. Ha az ilyen nemzetek magasan civilizáltak, az állampolgárok nagy száma található, akik számára jutalom az észbeli élvezet, és tisztesség azoknak, akik képesek továbbadására. Sok ambiciózus ember, aki megveti a vagyont, s akiket a plebejus eredet elzár a közéletben való részvételtől, talál menekvést az irodalomban, s keres abban dicsőséget, az egyetlen válfajban, mely számára megnyitja. Így foglalnak el a politika határain túl briliáns pozíciót, amelyet ritkán vitatnak el tőlük.

Azokban az országokban, ahol a pénz a hatalom forrása, az ember fontossága arányos a rendelkezésére álló vagyonnal; és a gazdagság ki van téve annak, hogy bármely pillanatban megszerezhetik vagy elveszíthetik, az arisztokrácia tagjai állandóan szorongatottak a rangvesztés félelmétől, vagy attól, hogy más polgárokat látnak emelkedni a kiváltságaikban való részvételre. Az állandó változékonyság, amely így a politikai világban uralkodik, eszüket a permanens agitáció egy fajtájába veti. Sőt, szerencsésük élvezete sem zavartalan; sietve ragadják meg az előnyöket, amelyeket a gazdagság okozhat. Szüntelenül nyugtalan szemmel tekintik pozíciójukat, hogy felfedezzék, nem veszítették-e el alapját. Az összes többi embert irigységgel és félelemmel nézik, hogy kitalálják, vajon változott-e valami körülöttük; és mindaz, ami felemeli őket magukat, végül beárnyékolja őket.

A születési arisztokráciák sokkal kevesebb nyugtalanságot árulnak el bárminő kiváltság láttán köreiken kívül; mert rendelkeznek egy előnnyel, amely természettől fogva nem osztható és el sem veszíthető. A személy gazdaggá válhat, de a nemesi születés szükségyszerű.

A francia *noblesse* minden időben kitérte kezeit az irodalmi emberek felé, és szeretett szövetkezni velük, de ez különösen a tizennyolcadik században volt így, a szabadidő korszakában, amikor a rang emberei úgy találták magukat, hogy sokkal szabadabbak a kormányzat gondjaitól, mint a *roturier*-ek maguk, és amikor az intelligencia terjedése mindenkit megérinthetett, aki az irodalmi élvezet kifinomult ízlésével rendelkezett. XIV. Lajos alatt a nemesek meg szokták becsülni és támogatni az írókat, de a valóságban nem keveredtek velük. Két különböző osztály volt, melyek gyakran közelítettek egymáshoz, de anélkül, hogy bárminő esetben keveredtek volna. A tizennyolcadik század vége felé többé már nem volt ilyen eset. Nem fordult elő, hogy írók számára megengedték volna a részvételt az arisztokrácia kiváltságaiban, sem az, hogy elismert pozíciót szerezhettek volna a politikai világban. A *noblesse* nem hívta őket soraiba; de sok nemes foglalt helyet közöttük. Az irodalom így a semleges terület egy fajtája lett, amelyben az egyenlőség menedéket talált. A szépírók és a *grand seigneur*-ok (*főurak*) ott találkozhattak, anélkül hogy keresték volna egymást, és félték volna egymástól; és ott, a való világ korlátain túl, egyfajta képzeletbeli demokrácia uralkodott, ahol minden egyén természetes haszna alapján méretett meg.

A dolgoknak ez az állapota igen kedvező volt a tudomány és a szépirodalom gyors fejlődése számára, de távol volt attól, hogy kielégítse az embereket, akik művelték azokat. Igaz, ragyogó pozíciót foglaltak el, de amely rosszul meghatározott volt, és szüntelenül vitatott. Osztottak a nagy élvezetekben és idegenek maradtak jogaik iránt. A nemesek megfelelően közel voltak ahhoz, hogy részleteiben bemutassák mindazokat az előnyöket, amelyeket a születés magasabbrendűsége tartott fenn nekik, de ugyanakkor kellően távol tartották magukat, hogy megakadályozzák magukat a részvételben, vagy akár attól, hogy megkóstolják ezeket az előnyöket. Az egyenlőség így mint egy fantom helyezkedett el a szemük előtt, amely menekült előlük abban az arányban, amint ők közelítettek, hogy megfogják azt. Következésképpen a literátus emberek csoportját a

noblesse, s így a *tiers-état* leginkább elégedetlen rétegévé tette, és hallani lehetett szidalmait a kiváltságokról éppenséggel a kiváltságosok palotáiban.

A demokratikus tendencia megmutatkozott nemcsak az íróemberek között, akik látogatták a nemesek társaságát, de azok közt a nemesek között is, akik íróemberekké váltak. Az utóbbiak nagyobb száma őszintén vallotta az íróemberek között általában befogadott politikai tanokat, és távol attól, hogy arisztokratikus szellemet vezessen be az irodalomba, de elérte azt, hogy az irodalmi szellemet a *noblesse* részének tartsák.

Míg a felsőbb osztályok fokozatosan alászállították magukat, a középosztályok fokozatosan emelkedtek, és egy alig érzékelhető mozgalom naponta közelebb hozta őket egymáshoz. Változások mentek végbe a tulajdon felosztásában, amelyek a könnyítést célozták, a leegyedülállóbb módon, a demokrácia növekedő és végső uralmát hozták létre.

Csaknem minden külföldi azt képzei, hogy Franciaországban a földbirtok felosztása először attól a korszaktól kezdődött, amikor a törvények alászállás terén változást állapítottak meg, és amikor a nemesi uradalmak nagyobb részét elkobozták. Ez tévedés. Abban a pillanatban, amikor a forradalom kitört, sok tartományban a földek már meglehetősen fel voltak osztva. A forradalom azután kiterjesztette az egész területre azt, ami előzőleg sajátosan egyes területeken megvalósult.

Számos oka van annak, hogy a földtulajdon néhány kézben összpontosult. Az első a fizikai erő. A hódító megragadja a meghódított birtokait és felosztja azokat kisszámú híve között. Ezen az úton az ősi birtokosokat megfosztják jogaiktól; de előfordulnak más esetek, amelyekben ők maguk önkéntesen engedik át azokat.

Képzeljünk el egy népet, amelyben az ipari és kereskedelmi vállalkozások számosak és produktívak, és kielégítő intelligencia tesz képessé minden személyt, hogy felfogja a szerencse előnyeit, amelyek kereskedelem és ipar által szerezhetőek. Tételezzük fel, hogy azok kombinációja — törvények, szokások és régi eszmék — a földtulajdont a nép között a tekintély és a hatalom fő forrásává teszik. A legrövidebb és leggyorsabb útja a gazdagodásnak, eladni bármely birtokot, amely történetesen az övé, és a vételárat kereskedelemben fektetni. Másrésztől a legjobb eszköz élvezve a szerzett szerencsét, visszavonulni a kereskedelemből és a birtokba investálni. Ebben az esetben a föld az ambíció luxusának, és nem pénzügyi spekulációnak a tárgya. A keresett célokat beszerzés által lehet elnyerni, s nem aratások bőségével, de tiszteletadással és hatalommal. Ez lévén az eset, a kis földbirtokok kiárusításra fognak kerülni, de a található vásárlók inkább a nagyobbra vetik magukat, mert a tárgy és az eladó pozíciója meglehetősen különbözik a vásárlótól. Az első, összehasonlítva a másodikkal, egy szegény ember azon van, hogy keresse az alkalmasságát, a másik egy gazdag, aki nagy fölösleggel rendelkezik és arra vágyódik, hogy kedvteléseit szolgálja velük.

Ha ez általános okokra hozzáadjuk a törvényes rendezéseket, amelyek az ingóságok elidegenítését nagyon megkönnyítik, a föld átruházását oly nehézé és terhessé teszik, hogy a gazdag, aki egyedül kívánja birtokolni földtulajdonát,

kizárólag a szerzés eszközeivel; nehézség nélkül meg fogjuk érteni, hogy egy ilyen nép között a kis földbirtokoknak állandó tendenciájuk az, hogy eltűnjenek, azaz elmerüljenek a kevés számú nagybirtokban.

Abban az arányban, ahogy az ipari fejlődés tökéletesedett és megsokszorozódott, és amint az intelligencia szétszóródása a szegény embert nagyobb öntudatra ébresztette, hogy az új gépek érte vannak, a mozgás, amelyet éppen most írtunk le, természetesen sokkal gyorsabbá lett. A kereskedelem és az ipar konjunktúrája, erősebben, mint valaha, eladásra ösztönözte a kistulajdonost; és ugyanez az ok állandóan megteremti a gazdagság nagy tömegeit, amelyek lehetővé teszik a birtokosoknak, hogy óriási uradalmakat szerezzenek. Így azt kell látnunk, hogy egy ország földjének felhalmozása terén nagy tömegekben megtalálható a civilizáció két nagy szélsősége: először amikor emberek a félbarbárság állapotában vannak és nem értékelik a gazdagság semmi más fajtáját, illetve amikor magasan civilizáltakká lesznek, és felfedezik maguknak a gazdagság ezer más eszközét.

A kép, amelyet felvázoltunk, Anglia ábrázolására szolgálhat. Mint mondtuk, egyetlen része sem vonatkoztatható Franciaországra.

Rendkívül kétséges, hogy Franciaország barbárok általi meghódítása után az országot oly általános és rendszeres módon felosztották volna, mint az Angliában történt a normann invázió után. A frankok sokkal kevésbé voltak civilizáltak, mint a normannok, és sokkal kevésbé ügyesek az erőszak rendszeresítésének művészetében. A frank hódítás ráadásul sokkal távolabbi korszakra megy vissza, és hatása korábban meggyengült. Okunk van azt hinni, hogy Franciaországban sok uradalom sohasem volt feudális törvénynek alávetve; és azok, amelyek alá voltak vetve, sokkal mérsékeltebb módon voltak, mint az európai államok többi részében. A föld következésképpen sohasem volt annyira felhalmozott, vagy legalábbis már régen megszűnt az lenni.

Azt látjuk, hogy már jóval a francia forradalom előtt, a földtulajdon többé nem volt a tekintély és a hatalom fő forrása. Ugyanabban a periódusban az ipar és a kereskedelem nem tett igen gyors haladást, és a nép már kielégítően fel volt világosítva arról, hogy megértse és vágyja a jobb állapotot, mint a sajátja, de még nem szerzett intelligenciát ahhoz, hogy feltárja magának az elnyerés legközelebbi eszközeit. A föld, amely megszűnt a luxus tárgya lenni a gazdag számára, tárgy, vagy igazat szólva az iparkodás egyetlen tárgya lett a szegény számára. Az előbbi megszabadulva attól, megkönnyítette és növelte örömeit, mások megvásárolták azt, javítva körülményeit. Ezen a módon a földtulajdon csendben kicsúszott a nemesek kezéből és feloszthatóvá vált a nép között.

Míg a termőföld régi tulajdonosai így elvesztették birtokaikat, a közemberek sokasága fokozatosan meglehetősen tulajdonra tett szert. De így ők csak nagy erőfeszítések és a legtökéletlenebb eljárások segítségével cselekedhettek. Eként a nagy területi vagyona naponta csökkent, anélkül, hogy sok kortárs nagy tőkét halmozott volna fel, és a kevés kiterjedt uradalom helyén sok kicsiny jött létre, munka és gazdálkodás lassú és fájdalmas gyümölcsévé.

Ezek a változások a földtulajdon felosztásában megkönnyítették a nagy politikai forradalom egyes eljárásait, amelyek már a küszöbön voltak.

Bárki gondolja is azt, hogy sikerül állandóan létező tökéletes egyenlőséget létesíteni a politikai világban, anélkül, hogy ugyanakkor egyenlőséget létesítsenek magában a társadalomban, úgy tűnik, veszélyes tévedésbe esik. Nem fogunk tudni embereket büntetlenül pozíciókba helyezni, amelyekben váltakozva érzik az erők érzését és azok gyengeségét. Nem vagyunk képesek teljes egyenlőséggel megközelíteni őket egy ponton, s egy másikon hagyva őket a szélsőséges szenvedéssel, anélkül hogy minden ponton rövidesen ne vágyakoznának erősekké lenni vagy gyengévé válni. De a társadalmi egyenlőtlenség legveszélyesebb fajtája az, amely a földbirtok felgyülemeléséből származik a nagy tömegekben.

A földtulajdon az embereknek sajátos eszmék és magatartásformák mennyiségét adja, amellyel igen fontos számolni, és amely a mozgatható vagyon birtoklását egyáltalán nem, vagy csak kicsiny mértékben produkálja.

Nagy területű birtokok helyhez kötik, mondhatnánk, a vagyon hatását; s mindig ugyanarra a helyre és ugyanazon személyek fölé kényszerítik, s adnak ezáltal annak intenzívebb és állandóbb karaktert. A mozgatható tulajdon egyenlőtlensége gazdag egyéneket teremt, a földtulajdon egyenlőtlensége dúsgazdag családokat. Összekapcsolja a vagyonokat egymással; sőt egyesíti a különböző nemzedékeket, s végül az Államban egy kis közösséget hoz létre, elkülönülve a nemzettől, amely változatlanul el akarja nyerni a hatalom bizonyos fokát a nagyobb közösségen belül, amelynek közepén elhelyezkedik. Ez pontosan az a dolog, amely a leghátrányosabb a demokratikus kormányzás számára.

Ellenkezőleg, a demokrácia uralma számára semmi sem kedvezőbb, mint a föld felosztása kis független birtokokra. A kispénzű ingóság-tulajdonos majd mindig többé-kevésbé függ a többiek szenvedélyeitől. Kényszerítve van meghajolni egy szövetség szabályai, vagy egy egyén kívánságai előtt; ki van téve hazája kereskedelmi vagy ipari állapotában minden viszontagságnak; létét szüntelenül zavarják a prosperitás és ínség alternatívái; s ritka dolog, ha a sorsában uralkodó ingadozás ne vezetne be eszméibe rendetlenséget és ízlésébe változékonyságot. A kis földbirtokos ellenkezőleg csak magától kap impulzust. Működési köre zárt, de azon belül teljes szabadságban mozoghat. Vagyona lassan növekedik, de nincs kitéve hirtelen kockázatoknak. Gondolkodása éppoly csendes, mint a sorsa, ízlése rendszeres és békés, mint a munkája; s teljességgel nincs szüksége senki más segítségére, fenntartja a függetlenség szellemét a szegénység közepette is.

Nem lehet kétséges, hogy a nagyszámú polgár szellemi csendje — a nyugalom és egyszerűség vágyaikban — a függetlenség magatartása és zamata — egyedüli módon kedvez a demokratikus intézmények létesítésének és fennmaradásának. Részünkről, ha demokratikus intézményeket látnánk létesítve oly nép között, ahol nagy vagyoni egyenlőtlenség uralkodik, úgy tekintenénk az ilyen intézményeket, mint múló balesetet. Azt gondolnánk, hogy mind a tulajdonosok, mind a dolgozó osztályok veszélyben voltak: az előbbi ki volt téve az erőszakos vagyonvesztés kockázatának, az utóbbi függetlensége elvesztésének. Ezért azoknak a nemzeteknek, amelyek elérkezni vágnak egy demokratikus kormányhoz, erősen az az érdekük, hogy nagy vagyoni egyenlőtlenség ne létez-

zen közöttük; de mindenekelőtt, hogy ilyen egyenlőtlenség ne legyen uralkodó a mezőgazdaságban.

Franciaországban a 18. század végén a jogok és állapotok egyenlőtlensége még despotikusan uralkodott a politikai társadalomban. A francia nemcsak arisztokráciával rendelkezett, de *noblesse*-szel is: azaz a kormányzás összes rendszerét, amelynek az egyenlőtlenség az alapja, megőrizték a legkizárólagosabban, s ha szabad használni a kifejezést, a legmakacsabbul. Az embernek nemcsak kellett lennie, mielőtt szolgálhatta volna az államot. Nemesség nélkül egy ember ritkán közelíthetett a fejedelemhez, aki számára tiltva volt minden kapcsolat *roturier*-ekkel az etikett gyermekeségei miatt.

A francia intézménynek részletei összhangban voltak ezzel az elvvel. Vele járt az elsőszülöttségi jog, a földesúri jog, a városi tanácsok – a régi feudális társadalom maradványai még léteztek.

Franciaországnak államvallása volt, melynek papjai nemcsak kiváltságosak voltak, mint az még néhány arisztokratikus országban előfordul, de egyedül volt a törvény által túrt. Az Egyház, éppúgy mint a középkorban, az ország nagy részének tulajdonosa volt, természetesen meglehetősen részt vett a kormányzásban.

Mindazonáltal Franciaországban régóta tartott a haladás a demokrácia felé. A demokrácia, anélkül, hogy megmaradt volna első megjelenésében, magát mint az erkölcsi impotencia államát festette le, amelybe a klérus beleesett — a *noblesse* elszegényedése és lealacsonyosodása, a *tiers-état* gazdagsága és intelligenciája, a földbirtok már létező figyelemreméltó megoszlása — a közepes birtok nagy száma, a nagybirtokok kevés száma; ami összegyűjtötte az ebben a korban vallott elméleteket, az elveket, melyek hallgatólagosan, de csaknem általánosan bevallottan — ő, ismételjük, az, aki egy nézetbe foglalta e különböző tárgyakat, nem tévedett, ha arra következtetett, hogy napjaink Franciaországa a tizennyolcadik század végén *nemességével*, államvallásával, arisztokratikus törvényeivel és szokásaival együttvéve is Európa legreálisabban demokratikus nemzete; s hogy a francia a tizennyolcadik század végén társadalmi állapotára, polgári alkotmányára, eszméire és szokásaira nézve már nagyon túlhaladott még a jelen ama nemzetei között is, akik a legöntudatosabban hajlanak a demokrácia felé.

Nemcsak az állapotok egyenlősége felé való haladáson múlik, hogy a tizennyolcadik század Franciaországa hozzávetőleg megfelel napjaink Franciaországának. A nemzeti jelleg sok más vonása, amelyre rendszerint, mint újra tekintenek, már előbb megjelent.

Talán általános igazsággként ki lehetne mondani azt, hogy semmi sem kedvezőbb egy általános kormány független municipális és tartományi intézményes rendszerének létesülése és tartóssága számára, mint a területi arisztokrácia.

A terület minden pontját elfoglalja egy ilyen arisztokrácia, egy vagy több egyén, akiket a születésük vagy a vagyonuk a maradék fölé helyezett, természetesen átveszi, vagy megtárgyalja a szomszédság ügyintézését. Egy társadalomban, ellenkezőleg, ahol az állapotok nagy egyenlősége létezik, a polgárok, lévén

hogy oly közel egyenlők egymás között, természetesen vezetnek az adminisztráció részletei az egyetlen hatalom keretbe, amely erős öntudattal áll magas helyzetben valamennyiük fölött: nevezetesen az állam központi kormányáéba. Sőt, ha nem képesek arra, hogy delegátust küldjenek valamennyi ügyük intézésére a központi kormányhoz, gyakran kényszerülve lesznek egyéni gyöngeségük és a nehézségek miatt, amelyek ellenállnak az összhangban való cselekvésnek, eltérni, hogy a kormány bitorolja azt.

Igaz, hogy amikor egy nemzet megengedi a népfenség elvét — amikor az intelligencia szétszóródik — amikor a kormányzás művészetét meglehetősen tökélyre hozzák és az adminisztráció rossz vonásait túllontúl központosítják, érezhető — akkor valóban a vidék és a vidéki városok lakosai gyakran törekszenek egy kollektív hatalom létesítésére egymás között, helyi ügyeik irányítására. Sőt olykor a legfelsőbb hatalom maga, meghajolva saját előjogainak súlya alatt, arra törekszik, hogy helyhez kösse a kormányzati ügyleteket, s keresse többé-kevésbé ügyesen és mesterségesen találja meg a vidék különböző pontjaira a választott arisztokrácia valamilyen fajtáját. Egy demokratikus nép a centralizáció felé hajlik ösztönösen. Csupán gondolati úton is elérkezik a tartományi intézményekhez.

Az így megalapított tartományi önkormányzat azonban mindig ki van téve nagy kockázatoknak. Arisztokratikus országban a helyi hatóságok gyakran megélik a központi hatalomnak való ellenállásból, anélkül hogy függenének az utóbbi beavatkozásától, hogy megőrizzék magukat; de egy demokratikus országban, a helyi kormány gyakran a központi hatalom teremtménye, amely elszenvedi néhány kiváltságtól való megfosztását, vagy megfosztja magát a saját beleegyezésétől.

Egy demokratikus nép természetes tendenciája, hogy központosítsa a kormányzás ügyeit, kiváltképp nyilvánvalóvá válik és a leggyorsabb növekedésnek indul a harc és átmenet korszakában, amikor az arisztokratikus és a demokratikus elvek vitáznak egymással a fölényért.

A nép, abban a pillanatban, amikor kezdi érezni hatalmát, megtalálja a nemeseket közvetlenül minden helyi ügyben, elégedetlen lesz a tartományi kormánnyal, nem annyira mint tartományival, hanem mint arisztokratikussal. Ha a tartományi hatalmat egyszer kicsavarják az arisztokrácia kezéből, fennmarad a kérdés, hogy kinek a kezébe helyezték.

Franciaországban nemcsak a központi kormány, de sajátosan a király volt az, aki kizárólag fel volt ruházva ezzel a hatalommal. Ez az okból ered, melyeket célszerűnek tartunk kifejteni.

Már kifejeztük véleményünket, hogy a társadalom demokratikus részének megvan az a természetes tendenciája, hogy központosítson valamennyi közös ügyet: de távol vagyunk attól az állítástól, hogy e hajlamuk ahhoz vezetné őket, hogy a király személyében központosítsanak egyedül; ez a körülményektől függ. A választásaiban szabadon engedett nép mindig előnyben fogja részesíteni az adminisztráció hatalmát, egy gyűlést, vagy egy magisztrátust a saját választása szerint, inkább mint egy herceget ellenőrzése nélkül. De ez a szabadság gyakran hiányzik számukra.

A társadalom demokratikus része attól az időtől fogva, hogy érezni kezdi erejét és a gyakorlását kívánja, mégis csak egyének sokaságából tevődik össze, kik egyenlően gyöngék és egyenlően alkalmatlanok arra, hogy puszta kézzel harcoljanak a nemesek nagy egyéni egzisztenciája ellen. Ösztönző vágy él bennük, hogy maguk kormányozzanak, anélkül, hogy rendelkeznének olyan eszközökkel, amelyekkel a kormányt befolyásolhatnák. Ez a számos egyén, széles körben szétszóródva és kevésbé hozzászokva az összhanghoz, ösztönösen érzi a megtalálás szükségszerűségét, valahol önmagukon kívül, és mégis különbözve az arisztokráciától, egy már létesült hatóságot, amely körül csoportosulni tudnak, és egészzé egyesülve elnyerik azt a befolyást, amely egyénileg megtagadtattól tőlük.

A népi hatalomnak még nincs alkotmányos szervezete; az egyetlen már létesült hatalom, függetlenül az arisztokráciától, amelynek a nép hasznát veheti, a fejedelem. A fejedelem és a nemesek között kétségkívül a hajlandóság természetes affinitása áll fenn, de nem tökéletes azonosság; ám ha ízléseik és szokásaik hasonlóak is, érdekeik gyakran ellentétesek. Ezért azok a nemzetek, amelyek a demokrácia felé haladnak, rendre a királyi hatalom növelésével kezdik. A fejedelem kevésbé irigyen ösztönöz és kevésbé fél, mint a nemesek; és ezenkívül forradalmi időszakokban valamit nyer a hatalom letéteményeseinek változásával, még akkor is, ha az egyik ellenségtől a másikhoz kerül.

Az angol arisztokrácia nagy diadala volt sikerük annak elhíttetésében a demokratikus osztályokkal, hogy közös ellenségük a fejedelem; így magukat téve meg a nép tényleges képviselőinek, ahelyett, hogy nyilvánvalóan fő ellenfeleik maradtak volna.

Általában csak miután a király segédletével teljesen lerombolták az arisztokrácia hatalmát, kezdtek gondolkozni azon, hogy a király maga felelős a hatalomért, amelyet megengedtek neki, hogy magára vállaljon; s vagy azt kísérli meg, hogy függővé teszi magát, vagy visszaveszi a rábízott autoritást, más és függőbb kezekbe adva.

De még ha a demokratikus osztályoknak sikerült is a kormányhatalmat saját képviselőiknek kezébe helyezni, vágyódni fognak arra, hogy e hatalmakat megosszák néhány különböző hatóság között, az gyakran nem könnyen megvalósítható: vajon a nehézség mindig azoknak a visszatartó erejéből származik, akik egykor birtokában voltak, vagy annak bizonytalanságából, hogy hol legjobb elhelyezkedni.

A demokratikus osztályok mindig találni tudnak maguk között kielégítő számú alkalmas és felvilágosult embert, hogy egy politikai gyűlést vagy egy központi kormányzatot állítsanak össze. De az megtörténhet, hogy nem találunk kielégítő számút tartományi testületek szervezésére. Előfordulhat, hogy a tartományok népe nem hajlandó megengedni, hogy az arisztokrácia kormányozza, és még nincs olyan állapotban, hogy magamagának kormányt alakítson. Időközben a helyi adminisztráció hatalmát egyedül csak a központi hatóság képes gyakorolni.

Ezenfelül meglehetősen idő múlik el a nép fölött, épp megmenekülve az arisztokráciától, érezvén előnyeit, és megtapasztalva a vágyat, hogy közös ügyeiket ne központosítva intézzék.

Az arisztokráciának alávetett nemzetekben minden egyénnek, aki az alsóbb osztályokhoz tartozik, vállalnia kell, hogy csaknem születésétől kezdve közvetlen szomszédságában lássa azt az embert, aki irigységének, reményeinek vagy félelmeinek a tárgya. Megszokta úgy tekinteni a központi kormányt mint természetes döntőbírókat közte és a helyi elnyomó között; s az egyén szerződik az elsőnek tulajdonítva nagy felsőbbrendűséget intelligenciában és bölcsességben. Ez a két hatás gyakran fennmarad, amikor az okok, melyeket a születés adott, már elvesztek.

Sokkal később, amikor az arisztokráciát lerontották, a polgárok még az ösztönös félelem egy fajtájával tekintettek mindenkire, aki saját szomszédságukban föléljük emelkedett; nehezen lehetett rávenni őket, hogy ügyességet az ügyintézésben, pártatlanságot az igazságszolgáltatásban, törvénytiszteletet meg lehet találni egy hatalomban házon belül is. Vannak féltékeny szomszédok, akik egyenlők lettek, mert a szomszédok féltékenyek voltak azokra, akik fölöttük álltak; bizalmatlanok voltak még a saját maguk által választott emberek iránt is; és noha többé nem tekintették a központi kormányzatot menedéknek a nemesek zsarnoksága ellen; mégis úgy tekintettek rá, mint oltalomra saját hibáik ellenében. Így, akkor a nemzetek, amelyeknek társadalmi állapota demokratikussá válóban volt, majdnem mindig elkezdtek minden hatalmat koncentrálni a fejedelemben; és azután, amikor megszerezték a szükséges energiát és erőt, lerombolták az eszközt, de folytatták a hatalom centralizálását egy hatóság kezében, amely most függővé lett tőlük.

Amikor erősebbek, jobban szervezettek és felvilágosultabbak lettek, új törekvésbe kezdtek, és elvéve az általános képvisellettől az adminisztráció némely részeit, azokat választott funkcionáriusok másodlagos osztályára bízták. Az ilyesmi természetes ösztönző, és hozzáadhatjuk az elkerülhetetlen haladást, amely azokat a társadalmakat követi, amelyek társadalmi állapotok, eszméik és szokásaik által úton vannak a demokrácia felé.

Franciaországban a királyi hatalom kiterjedése felölelte a közös adminisztráció minden részét, rendszeresen lépést tartva a demokratikus osztályok emelkedésével és haladó fejlődésével. Az állapotok megoszlása egyenlőbbé vált, a király mélyebben és állandóbban behatolt a helyi ügyek intézésébe; a városok és a tartományok elvesztették kiváltságait, vagy fokozatosan elhanyagolták használni azokat.

A nép és a *tiers-état* támogatta ezeket a változásokat minden erejével, sőt önkéntesen feladta összes jogait, ahol az úgy történt, hogy rendelkeztek némi joggal, azért, hogy közös pusztulásba vonják a nemesekével. A független helyi hatóságok, illetve a nemesek hatalma, mindkettő gyengült ugyanazon a módon és egyszerre.

Franciaország királyai különösképpen elősegítették ezt a tendenciát, támogatásukkal, melyhez oly sok korszakban, segítségül vették a jogászokat. Egy országban, mint Franciaország, ahol kiváltságos rendek léteztek, nemesség

(*noblesse*) és klérus, akikben megtestesült az ország intelligenciájának nagy része és csaknem minden gazdagsága, a demokrácia természetes vezetői a jogászok voltak. Amíg a francia jogászok maguk akartak kormányozni a nép nevében, kitartóan dolgoztak a *noblesse* lerontásán a trón hatalmának növelésére. Elfogadták a királyok despotikus szándékait, egyedülállóan és végtelen művészettel.

Ez nem sajátos dolog Franciaországban; és megengedhetjük magunknak azt a meggyőződést, hogy a királyi hatalmat szolgálva, a francia jogászok saját pozíciójuk ösztönzésének engedelmességek, ugyanúgy, mint amikor tanácskoztak az osztály érdekeiről, amelynek véletlenül az élén találták magukat.

Cuvier mondja, hogy természetes analógia áll fenn a szervezett test valamennyi része között, amely által egy leválasztott rész vizsgálatából képzeletben helyesen helyreállíthatjuk az egészet. Hasonló vizsgálati eljárásokkal, amelyek kimutatják ezeket az analógiákat, sok általános törvényszerűséget felfedezhetünk, amelyek kormányozzák a világmindenséget.

Ha tanulmányozzuk azt, hogy mi történt a világon, amióta az emberek kezdték megőrizni az események emlékeit, hamarosan felfedezzük azt, hogy a civilizált országokban a despota oldalán, aki kormányoz, majdnem mindig megtalálható egy jogász, aki szabályoz és igyekszik összefüggővé tenni egymással az uralkodó önkényes és összefüggéstelen rendelkezéseit.

A hatalom általános és határtalan szeretete, amely élteti a királyokat, a jogászok által mérséklődik a módszer szeretetével és az ügyességgel, amellyel természetes módon rendelkeznek az ügyek intézésében. A királyok ki tudják kényszeríteni adott időben az emberek engedelmisségét; a jogászok képesek meghajlítani őket csaknem önkéntesen a tartós engedelmisségre. A királyok gyakorolják a hatalmat; a jogászok felruhazzák ezt a hatalmat a jog alakjával és látszatával. A királyok erővel ragadják meg az abszolút hatalmat, a jogászok megadják annak a legalitás szentesítését. Amikor a kettő egyesül, az eredmény despotizmus, amely ritkán enged lélegző helyet az emberi természetnek.

Az, aki elgondolja a fejedelem eszméjét jogász nélkül, csak a zsarnokság egyik aspektusát látja; hogy mint egészet felfogja, szükséges, hogy egyszerre érzékelje mind a kettőt.

Az általános okoktól függetlenül, amelyekről beszéltünk, létezik Franciaországban számos véletlenszerű és másodlagos természetű ok is, amely siettetni az összes hatalom koncentrációját a király kezében. Párizs a korai periódustól kezdve egyedüli túlsúlyt szerzett a királyságban. Voltak Franciaországban tekintélyes városok, de csak egy nagy város volt: Párizs. A középkortól kezdve Párizs kezdett a királyság szellemi, vagyoni és hatalmi központjává válni. A politikai hatalom központosítása Párizsban állandóan növelte ennek a városnak fontosságát; a növekedő fontosság pedig megkönnyítette a hatalom koncentrációját. A király az összes közügyet Párizsba vonta, és Párizs az összes közügyet a királyhoz.

Franciaország előzőleg felállította tartományait, melyeket szerződésekkel szerzett, vagy fegyveres hódítással, melyek hosszú időn át idegenek maradtak egymás számára. A felosztásban mint központi hatalom képessé vált e különbö-

ző területrészeket egységes adminisztratív rendszer alá vetni, az előzőleg köztük levő különbségeket eltörölni; és amint a felosztásban e különbségek csökkentek, a központi hatalom nagyobb könnyebbséget talált cselekvőképességének kiterjesztésére az ország minden részében. Így a nép egysége megkönnyítette a kormány egységét, és a kormány egysége segítette a nép nemzetté válását.

A tizennyolcadik század végén Franciaország még harminckét tartományra oszlott, amelyben tizenhárom parlament vagy legfelsőbb bíróság értelmezte a törvényeket változatosan, ütköző rendszerek szerint. E tartományok politikai alkotmánya meglehetősen változott. Néhányan megőrizték a nemzeti képviselőket egy fajtáját, mások ezzel sohasem rendelkeztek. Egyesek megtartották a feudális törvényeket, mások a római jogot. Mindezek a különbségek azonban mesterségesek voltak, vagy jobban mondva, csak külsőségek. Egész Franciaország már egy szellemben létezett, ugyanazok az eszmék uralkodóak voltak a királyság egyik végétől a másikig; ugyanazok a szokások, vélemények; az emberi ész ugyanabba az öntőmintába van vetve – ugyanazok az általános tendenciák. Röviden: a francia, tartományaival, parlamentjeivel, polgári törvényeinek különbözőségeivel, szokásainak fantasztikus változatosságaival, összetételével, mindenestre Európa nemzetei között a legerősebben van minden részében együvé kötve, és a legalkalmasabb szükség esetén egy emberként felkelni.

E nagy nemzet középpontjában, oly homogén elemekből összeállítva, volt a királyi hatalom, amely miután megszerezte magának a nagyobb közügyek irányítását, igényt tartott a kisebbek intézésére is.

Minden erős kormány arra törekszik, hogy központosítsa az adminisztrációt, de hogy többé-kevésbé sikerül-e a kísérlet, az a kormányzat természete szerint valósul meg.

Amikor a döntő súlyú hatalom foglal helyet egy gyűlésben, a központosítás nyilvánvalóbb, mint a valóságban. A gyűlés csak a törvények meghozatalában illetékes, és a törvények nem képesek előrelátni minden dologban; vagy ha ezt megtették, nem képesek végrehajtásra csak ügynökök segítségével és egy állandó *felügyelettel* (*surveillance*), amelyre a törvényhozó gyűlés képtelen. A kormányzás törvényhozási ága, ebből következően, központosított, de nem adminisztratív.

Angliában, ahol a Parlamentet úgy tekintik, hogy a társadalom valamennyi ügyéről tudomással bír, lett légyen az nagy vagy kicsiny, az adminisztratív központosítás kevéssé ismert; és a nagy képviselőtestület az egyének akaratára hagyja nagy függetlenségben a részleteket. Ez nem teremt a nagy testület részéről semmi természetes mérsékletet; nem kell fizetni érte a helyi szabadságnak bárminő sajátos respektussal, de saját alkotmánya nem ad valaminő hatékony eszközt az együttműködésre e szabadság gyakorlásával.

Másrészt amikor az uralkodó hatalom helyet foglal a végrehajtásban (az ember, aki parancsol, akaratának végrehajtását a legkisebb részletekig megbeszélheti), a központi hatalom fokozatosan kiterjeszti magát mindenre; vagy legalábbis nincs semmi a saját alkotmányában, ami korlátozza őt. Ha ez az uralkodó végrehajtó hatalom a nép közepén helyezkedik el, amely között mindennek

már az a természetes tendenciája, hogy a középre igyekszik — ahol nincs polgár, aki az egyéni ellenállás helyzetében lehetne —, ahol a számokat nem képesek legálisan egyesíteni ellenállásukkal, és ahol mindenki közel azonos magatartással és viselkedéssel él, nehézség nélkül összekötve egy közös uralomra — nem könnyű belátni, melyek az adminisztratív zsarnokság határai, sem azt, amiért (nem elégedve meg az állam nagy érdekeinek irányításával) a kormány ügynökei ne vállalkoznának a családi ügyek szabályozására is.

A főntebbi kép pontosan visszaadja Franciaország állapotát 1789 előtt. A királyi hatalom magára vállalta, közvetlenül vagy közvetve, mindennek az ügykezelését, és őszintén szólva, nem volt többé semmi határ akarata előtt. A legtöbb városban és tartományban lerombolták a helyi kormányzásnak még a látszatát is, és a többinek sem hagytak többet, mint a látszatot. A francia, mely, míg Európa valamennyi nemzetéből keletkezett, az, amelyben a legnagyobb nemzeti egység létezik, s amelyben az adminisztráció a legrendszeresebb formában fordul elő, és ahol az úgynevezett centralizáció a legmagasabb fokban valósul meg.

Megmutattuk azt, hogy Franciaországban az alkotmány naponta despotikusabbá válik. Mindenesetre egyedüli kontrasztként a szokások és az eszmék állandóan liberálisabbak lettek. A szabadság eltűnt az intézményekből és fenntartotta magát, inkább mint valaha, a magatartásokban: úgy tűnt, hogy az egyének üdvözlik, még ha a biztonságuk kevesebb is lesz; azt lehetett gondolni, hogy a függetlenséget, amelyet megszereztek az állam nagy testétől, az egyéni tagokra ruházták át.

Miután legyőzte fő ellenfeleit, a királyi hatalom megállt a saját lábán; a győzelem megpuhította, és úgy látszott, hogy inkább a hatalom birtoklásáért küzdött, mint gyakorlásáért.

Nagy, bár közös tévedés az a hit, hogy a szabadság szelleme Franciaországban az 1789. évi forradalommal kezdődött meg. Mindig is a nemzet megkülönböztető jegyeinek egyike volt; de ez a szellem csak időnként mutatkozott meg, és rapszodikusán. Inkább ösztönzés volt, mint elv, rendszertelen, s egyszerre erőszakos és gyöngé.

Sohasem volt nemesség büszkébb és függetlenebb meggyőződéseiben és cselekedeteiben, mint a francia *noblesse* a feudális korszakban. Sohasem mutatkozott meg a demokratikus szabadság szelleme nagyobb energiával, mint a középkori *communes*-ben (*községek*) és a rendi gyűlésben, amely különböző periódusokban ült össze a tizenhetedik század kezdetéig (1614). Sőt, amikor a királyi hatalom helyettesítette önmagát más hatalmakkal, a nemzeti szellem alávetette magát, de szolgáltságtól mentesen.

Meg kell különböztetni az engedelmesség tényét e tény változatos okaitól. Vannak nemzetek, amelyek meghajlanak a fejedelem önkényes akarata előtt, mert azt hiszik, hogy annak abszolút *joga* van a parancsoláshoz fölöttük. Mások ismét benne látják a haza eszméjének képviselőjét vagy az Isten képmását a földön. Ismét vannak mások, akik imádják a királyi hatalmat, amelynek sikerül fékeznie a nemesek zsarnoki oligarchiáját, és engedelmeskedve az előbbinek a hála és a kellemes nyugalom vegyes érzését tapasztalják. Az engedelmesség

mindezen válfajaiban kétségkívül az előítélet keveréke van; az intelligencia elégtelenségét jelzik, de nem a jellem lealacsonyodását.

A tizenhetedik század franciája inkább a *királyságnak* volt alávetve, mint a *királynak*, és a királyságnak nem azért engedelmeskedett, mert azt hatalmasnak ítélte, hanem mert azt hitte, hogy jótékony és legitim hatalom. Úgy mondhatnánk, az engedelmisség *szabad* elvével rendelkeztek. Behódolásukban a függetlenség, a szilárdság, a finomság, a szeszély, az érzékenység egy fajtája keveredik, amely világosan megmutatta, hogy elfogadva a főnököt, megőrizték a szabadság szellemét.

A király, ki bizonyos esetekben korlátlanul intézkedik az állam vagyonáról, egészen tehetetlen bizonyos más esetekben, sőt a legjelentéktelenebb vélemények elnyomása és az ilyen beavatkozásnak való ellenállás esetében az egyént jobban védi a használati módok és szokások állapota, mint a szabad országok polgárait gyakran óvják saját törvényei.

De azokat az érzéseket és eszméket, amelyek a nemzeteket mindig szabaddá teszik, vagy úgy tesznek, mintha azok volnának, nem értik meg kellőképp. Az előbbieket sohasem ismerték, az utóbbiakat régóta elfelejtették. Mindkét típus ráeszmélt, hogy egy önkényes hatalomnak való engedelmisségben nincsen semmi lealacsonyítási cél, és a nép között, amely elveszítette szabadságát, miután egykor élvezte azt, az engedelmisség valóban áthatja ezt a karaktert. Ám gyakran belép egy nép alávetésébe, amely sohasem volt szabad, az erkölcsiség elve, s ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A tizennyolcadik század végén a függetlenség szelleme, amely mindig jellemezte a franciát, nemcsak egyedül magát fejlesztette, de egészen megváltoztatta jellemét. E század idején az átalakulás egy formája helyet foglalt a fogalmak közt, amelyekben a francia bírta a szabadságot.

A szabadságot azok számára, akik azt élvezték, két különböző formában gondolták el: mint az általános jog gyakorlatát, vagy mint egy kiváltság élvezetét. A középkorban, akik rendelkeztek némi cselekvési szabadsággal, azaz a feudális arisztokrácia, az utóbbi típus alatt képzelték maguknak a szabadságot. Erre vágytak, nem mert mindenkinek joga volt hozzá, de mert mindegyik úgy tekintette magát, mint birtokost, saját személyét illetően pedig sajátos jogot arra. S így a szabadságot csaknem mindig úgy értették az arisztokratikus társadalmakban, ahol az állapotok igen egyenlőtlenek voltak, és ahol az emberi ész szerződött a kiváltságok utáni szomjúsággal, végül a kiváltságosok közé állítást a jó dolgok közé sorolják a földön.

A szabadság fogalma mint az egyén személyes joga, aki kigondolja, vagy az osztály legtöbbszöréé, amelyhez tartozik, fennmaradhat egy nemzetben, ahol az általános szabadság nem létezik. Néha megtörténik az, hogy a személyek bizonyos kis számánál a szabadság szeretete mindennél erősebb, viszonyítva a biztonság hiányát mindenki szabadságához. A kivétel annál értékesebb a viszonyításban, minél ritkább.

A szabadság arisztokratikus fogalma azok között, akik magukba szívták saját egyéni értékük túlzott ideáját és a függetlenség szenvedélyes szeretetét, rendkívüli energiát és lelkesedést ad saját érdekeik és szenvedélyeik keresésé-

re. Az egyéneket foglalkoztatva gyakran vezeti őket a legrendkívülibb cselekvésekre – elfogadva azt egy egész nép által, megteremti a valaha létező legenergiusabb nemzeteket.

A rómaiak azt hitték, hogy az emberi nemből ők egyedül alkalmasak a függetlenség élvezésére; és sokkal kevesebben voltak azok, akik a természettől, mint Rómától származtatták szabadságjogaikat.

A modern, demokratikus, és merészeliük kimondani, a szabadság egyedül igaz fogalma az, hogy minden ember, feltételezve, hogy a természettől megkapta a szükséges intelligenciát saját maga általános irányítására, beleértve azt, hogy joga van társai részéről annak az ellenőrzéstől való mentességre, abban, ami csak ő magára vonatkozik és saját akarata szerint szabályozza a saját sorsát.

Attól a pillanattól kezdve, amikor a szabadság fogalma mélyen áthatja egy nép tudatát, és szilárdan befészkelni ott magát, egy abszolút és önkényes hatalom vagy bitórlás vagy baleset még lehetséges; mert ha senkit sem lehet bármilyen erkölcsi elkötelezettséggel egy másik embernek alávetni, ebből következően a felség jogosan ered az egésznek akarategységéből. Ettől kezdve a passzív engedelmesség ideje elveszíti erkölcsi karakterét és többé nem lesz közvetítő átmenet az állampolgár merész és férfias erényei és a rabszolga alapvető engedelmissége között.

Egymáshoz viszonyítva a sorban egyenlők lesznek, a szabadság fogalma természetesen megilleti őket.

Mindenesetre Franciaország sokára emelkedett fel a középkor tudatlanságából és módosította eszméit és szokásait demokratikus irányban, mielőtt a szabadság feudális és arisztokratikus értelmezései megszűntek volna általánosan elfogadottak lenni. Mindenki védve egyéni függetlenségét a despotizmus igényeivel szemben, még mindig sokkal kevésbé a közös jog követelése, mint a saját kiváltság védelmében; és a kérdés közte és elnyomója közt sokkal kevésbé elvi, mint ténykérdés. A tizenötödik században néhány merész szellem futó pillantást vetett a szabadság demokratikus eszméjére, de csaknem azonnal szem elől is tévesztette azt. Csupán a tizennyolcadik század idején kezdődött meg az átalakulás.

Az eszme, hogy minden egyén, és kiterjesztve minden nép, jogosult önnön érdekeinek képviseletére – ez az eszme még meghatározatlan, teljességgel nem definiált és még semminő megfelelő nyelven nincs kifejtve, alacsony fokozatok által bevezette saját magát minden ember tudatába. Ez, ami mint vélemény nyert megállapítást a felvilágosult osztályok között – behatolt, mint az ösztön egyik fajtája, a nép testébe.

Ettől kezdve egy új és még hatalmasabb impulzus jött létre a szabadság felé. Az ízlés, amelyet a francia mindig függetlensége biztosítékának tekint, végül is okkal és meggyőződéssel telített vélemény maradt, amely egyik személyről a másokra terjedt, megnyerte magának a királyi hatalmat is, amely még abszolúte elméletben, kezdte hallgatólagosan elismerni, hogy eljárásaiban a közérzet és a közvélemény az első hatalom. „Tény, hogy én nevezem ki miniszterimet” — mondta XV. Lajos —, „de a nemzet az, amely leváltja őket.” XVI. La-

jos fogságában, visszatekintve, utolsó s legtitkosabb gondolataiban azt a kifejezést használta, hogy „*Polgártársaim*” – alattvalóihoz szólva. (Lásd XVI. Lajos végrendeletét, a halála előtti napon írva.)

Malesherbes [Tocqueville dédapja F.I.] mondta 1770-ben a királyról a királyság első bíróságának orgánusaként, húsz évvel a forradalom előtt, –

„Ön, Felséges Uram, egyedül Istentől kapja koronáját, de nem vetheti el magától azt a hitet, hogy hatalma alattvalóinak önkéntes elkötelezettségéből következnek. Franciaországban léteznek sérthetetlen jogok, amelyek a nemzetet illetik meg. Az Ön miniszterei nem veszik maguknak azt a merészséget, hogy ezt tagadják, de ha szükséges kipróbálni, csak azért esdeklünk, hogy Felséged ezt hiteles rendeletében tegye meg. Nem, Felség, minden törekvéseik ellenére, ők még nem voltak képesek meggyőzni Felségedet, hogy nincs különbség a francia nemzet és a rabszolgák nemzete között.”

Utóbb hozzát teszi ehhez:

„Amióta a közvetítő testületek impotensekké lettek vagy megsemmisültek, a nemzet maga hallgat ki – csak ez marad a nemzetnek, hogy tanácskozhasson Önnel.” (Lásd Figyelmeztetés a Semmitőszéknek, 1770.)

A szabadság szelleme valóban inkább írásokban, mint cselekedetekben mutatja meg magát — inkább egyéni törekvésekben, mint kollektív vállalkozásokban —, gyakran inkább gyerekes és esztelen *ellenzésben*, mint komoly és rendszeres ellenállásban.

A vélemény erejét még azok is elismerik, akiknek gyakran a lábára taposnak, hogy alanyai voltak erő és gyöngeség nagy alternatíváinak; ma teljhatalommal, holnap már alig észrevehetően; mindig rendszertelenül, szeszélyesen, meghatározatlanul; test szerv nélkül; a népfenség árnyéka inkább, mint a dolog maga.

Így van mindig egy néppel, amelynek van ízlése és szabadságvágya anélkül, hogy tudná, hogyan létesítsen népi intézményeket.

Nem igaz, hogy mi azt hisszük, az emberek nem élvezhetik a függetlenség egy fajtáját, még vidéken is, ahol ilyen intézmények nem léteznek. Szokások és vélemények néha bizonyos kiterjedésben elegendőek; de ezekben a körülményekben az emberek sohasem lehetnek biztosak szabadságuk tartósságában, mert sohasem lehetnek biztosak abban, hogy minden pillanatban készek érvényesíteni azokat. Voltak idők, amikor a nemzetek nagyon szeretve függetlenségüket feláldozták magukat, arra tekintettek, hogy az csak egy másodlagos tárgy. A népi intézmények nagy hasznossága, hogy fenntartják a szabadságot azokban az időközökben, amelyeken belül az emberi ész mással van elfoglalva – a vegetatív élet egy fajtáját adják meg, amely fenntartja a létet a figyelmetlenség eme periódusaiban. Egy szabad kormány formái megengedik az embereknek, hogy ideiglenesen kifáradjanak a szabadságukban, anélkül, hogy elveszítenék azt. Amikor egy nép elhatározza, hogy rabszolga lesz, lehetetlen megakadályozni abban, hogy így tegyen; de szabad intézményekkel meg lehet tartani egy ideig függetlenségét, még hozzá hozzájárulása nélkül.

Egy nemzet, amely kevesebb szegényből, kevesebb gazdagból, kevesebb hatalmas egyénből és kevesebb abszolúte impotensből tevődik össze, mint a világon bármely más nemzet; — egy nép, amelynél az egyenlőség hajlama gyökeret vert intézkedéseiben — egy ország már homogénebb és egyesültebb volt részeiben, mint bárki más, alávetve a kormánynak, centralizáltabbak, ügyesebbek és hatalmasabbak voltak, mint bármi más, és mégis, amelyben a szabadság szelleme mindig élénk volt, frissen elfogadva egy új jelleget, szélesebbé, rendezesebbé, demokratikusabbá téve, és nyugtalanabbá vált, mint más országban: — ilyen volt Franciaország — ilyenek voltak fő vonásai amelyek jellemzők fiziognómiáját a tizennyolcadik század végén.

Ha most bezárjuk a történelem lapjait, és megengedjük, hogy elmúlt egy félszázad, tekintetbe kell vennünk, amit a közbeeső idő produkált – óriási változásokat figyelhetünk meg; de az új és hallatlan dolgok közepében könnyen felismerhetjük ugyanazokat a karaktervonásokat, amelyek megfogtak minket, egy fél évszázaddal korábban. A hatások ezért, mondják, a francia forradalom által jöttek létre, és szokás szerint eltúlozták őket.

Sohasem volt forradalom, kétségkívül, hatalmasabb, gyorsabb, destruktívabb és kreatívabb, mint a francia forradalom Különösen becsapnánk önmagunkat, ha azt hinnők, hogy ez egészen újan emelkedett ki a francia népből, és hogy egy építmény volt, amelyet úgy emeltek, hogy az alapozása azelőtt nem létezett. A francia forradalom a sokaságnak járulékos és másodlagos dolgokat teremtetett, de minden elvileg fontos dologban csak az előzőleg már létező csírákat fejlesztette ki. Szabályozta, elrendezte és legálissá tette a nagy ügy hatásait, de nem maga volt az ügy.

Franciaországban az állapotok már egyenlőbbek voltak, mint máshol, a forradalom még tovább vitte ezt az egyenlőséget és bevezette a törvényekbe. A francia egy korábbi periódusban és teljesebben, mint más országban, felhagyott a terület minuciózus felosztásával, a számtalan független hatósággal, a feudális rendszerrel; a forradalom teljessé tette az egész ország unióját egyetlen testté. Már a központi hatalom kiterjesztette beavatkozását — inkább, mint más országban — a helyi ügyek intézésére; a forradalom azzal viszonzta, hogy a hatalom ügyesebb, erősebb és vállalkozóbb lett. A francia ember megértette, előbb, mint mások, és világosabban, mint mások, a szabadság demokratikus eszméjét; a forradalom megadta a nemzetnek önmagát, ha nem mindent a valóságban, legalább a felség hatalom megjelenését. Ha ezek a dolgok újak, csak formában azok, és a fejlődésük fokában, nem elvileg és lényegükben.

Mindaz, amit a forradalom megtett, megtörtént volna előbb-utóbb nélküle is. Ez erőszakos és gyors folyamat volt, melynek segítségével a változások, melyek a társadalomban már létrejöttek, kiterjedtek a kormányzatra; törvényeket hoztak, hogy alkalmazzák azokat a szokásokhoz; és az irányítást már elvégezték a vélemények által, amelyeket közöltek a külvilággal.

Milyen részét őrizték meg a franciák a régi állapotoknak? Mi lett azokkal az elemekkel, amelyeket a klérus, a *tiers-état* és a nemesség képviselt? Milyen új felosztások következtek be az ősi monarchia felosztása után? Az arisztokratikus és a demokratikus érdekek milyen formába öltöztek jelenleg? Milyen válto-

zások jöttek létre a mezőgazdaságban, s milyen a hatásuk e változások következményeinek? Milyen módosulások foglaltak helyet az eszmékben, a magatartásokban, a szokásokban, a nemzet egész szellemében? – Ezek a tárgyak lesznek azoknak a cikkeknek a témái, melyeket a jelenlegi folytatására tervezek.

Bármennyire is ígérte Tocqueville e tanulmányának folytatását, az olvasók várakozását nem tudta (vagy nem akarta) teljesíteni. „Mentsége” az, hogy részben *A demokrácia Amerikában* című műve második kötetében (1840), részben *A régi rend és a forradalom* című munkájában a kérdések nagy részét megválaszolta — miközben — s ez természetes –, új kérdéseket is felvetett.

△

3

Annak, aki hozzávetőlegesen érti a francia vagy az angol nyelvet, e tanulmány önmagáért beszél. S a magyar centralisták tudtak e nyelveken. Nyilván nem annyira, mint németül (hiszen otthon azon folyt a szó), de Eötvös, Szalay és Trefort egyaránt jól ismerték a francia nyelvet (egy időben a Batthyány-kormány azt tervezte, hogy Szalayt küldi követként Párizsba). Így Tocqueville magyarul most közzétett tanulmánya egyféle átalakulási „kotta” lehetett számukra, egy reformprogram vázlatára, amelyet aztán Mill folyóiratának jellege szerkezetére, szellemiségre tovább erősített. Csak e forrásfeltárás lapszámát szaporítanám, ha a nyugati és a hazai szerzők hasonló gondolatait felsorolnám. Sapiienti sat!

Másfelől a hazai centralisták jogvégezett emberek voltak, továbbá 1843–1844-től politikusok (48-ban kormánytagok), *A demokrácia Amerikában* magyar nyelvű megjelenését követően publicisták. Szalay nemcsak jogtudós lett, de a *Budapesti Szemle*, majd a *Pesti Hírlap* főszerkesztője is. Kazinczy és Kölcsey tanítványaként pedig szépíróként, költőként és kritikusként indult. Történetírói teljesítményei ma is historiográfiai értékek. Eötvös tevékenységének sokrétűsége közismert.

4

Ezzel azonban nincsen vége a máris hosszú forrásfeltárásnak. A nemzetközi szakirodalom számon tartja, hogy John Stuart Mill nemcsak „kiprészelt” Tocqueville-ből annak tanulmányát, de az Amerika-könyv mindkét kötetét górcső alá is vette: utaltunk már arra, hogy az elsőt szellemi otthonában, a *Westminster Review* 1835. októberi számában, a másodikat pontosan öt évvel később az európai hírű angol liberális folyóiratban, az *Edinburgh Review*-ben (1840 okt.) elemezte. Az utóbbinak hatásáról már másutt részletesen szóltam, talán fölösleges ismételnem.

A Mill-cikkek gondolatait azonban aligha hiábavaló felidézni. Természetesen nem vagyok olyan naiv, hogy azt hinném, mintha Eötvös társaival együtt csak Tocqueville-től és Milltől tanult volna. Régebben magam is próbáltam nyomon követni fiatalkori érdeklődésüket, de az utóbbi évtizedben

Tocqueville és Mill szellemi befolyása a centralistákra, tovább nőtt előttem. Millről ugyan ismeretes Gál István értékes cikke, de hát az is Eötvös *utolsó* jelentős írásával hozza kapcsolatba Millt, én pedig a centralisták *fiatalkori* tájékozódásához szeretnék még valamit hozzátenni.⁹

Úgy gondolom, hogy a *London Review*-ben közzétett cikk (*De Tocqueville on Democracy in America (1) 1835*), amelyet Henry Reeve — utóbb Tocqueville állandó fordítója — ültetett át franciából angolra (magam pedig ezúttal ugyszintén magyarra), a tanítvány és a barát írása. Okos és szép cikk. Azzal kezd, hogy a szerzőt semmi úgy meg nem ragadta az Egyesült Államokban, mint az állapotok egyenlősége. Ennek őszerte is óriási hatása van a társadalom minden folyamataira. Fundamentális tény, amelyből minden más levezethető. A demokrácia korunk nagy és legfőbb kérdése, terjedése nem állítható meg. Egyetértőleg idézi Tocqueville tételét: *a demokrácia felé mozgás a modern civilizáció hajnalával kezdődik*, és azóta szüntelenül halad előre. Nyolc évszázadon át a társadalom hűbérurakra és kiszolgáltatottakra tagozódott; a hűbérurak minden voltak, a jobbágyok semmi. Ez időben és közvetlenül utána — szó szerint idézem Millt — „Minden lépés a civilizációban — az intellektus mindegyik győzelme — minden előrehaladás a gazdagságban – megsokszorozta sokak erőforrásait”. Most új elemek is keveredtek a társadalomba, olyanok, amelyeket azelőtt a világ sohasem látott. Az első időtől kezdve az olvasás hatalma kezdett behatolni az addig tunya tömegekbe. Minden egyén, aki birtokolja azt, amit tud, hozzájárulhatott ahhoz, hogy a sokaság is birtokolja. Mill, illetve Tocqueville rezüméje: a leckét a sokaság, ha megtanulja, sohasem felejt el. Az is, hogy a sokaság ereje legyőzhetetlen. Am ki vonná kétségbe e zseniális szerzőpáros (és utánuk az Ellenzéki Kört is részben szervező centralisták) szó szerint idézendő igazát?: „... Az együttműködés képessége közös célra eddig a hatalom monopolizált eszköze volt a magasabb osztályok kezében, most a legfélelmetesebbé lett a legalacsonyabbakéban. Nem meglepő, hogy a társadalom tíz év alatt nagyobb haladást tett az egyenlőtlenségek kiegyenlítése terén, mint az utóbbi időben egy század, vagy előbb három-négy évszázadban.” Az ifjú szerzők azt is hiszik, hogy egykor majd minden mesterséges egyenlőtlenség el fog tűnni, s csak azok maradnak, amelyek „a gazdagság természetes és elkerülhetetlen velejárói.” (Vajha; mondatja velünk azóta a tapasztalat.)

A mai ember szívéből szól Mill és francia társa, amikor leszögezik, hogy mindehhez újra kell élesztetni a hitet, ha lehetséges, tisztítani az erkölcsöt, üzleti tudással pótolni a tapasztalatlanságot, a kormányt az időhöz és a helyhez alkalmazni, s módosítani azt a körülmények és a jellem szerint. Újabb sarkézis, amely az *Uralkodó Eszmékben* is meg fog jelenni: *egy új politikatudomány nélkülözhetetlen a megújuló világnak*. (kiemelés tőlem F. I.)

Mill szerint a demokrácia létezése sokáig láthatólag ismeretlen maradt. A törvényhozás a rosszat megsemmisítette, ahelyett, hogy a benne lévő rossz tendenciákat javította volna. Mindennek következménye volt szerzőnk szerint, hogy a demokratikus forradalom csak a társadalom anyagi részeire volt hatás-

⁹ Gál István: John Stuart Mill magyar kapcsolatai. Filológiai Közölny 1969. 211–220.

sal, anélkül, hogy a velejáró változásokat törvények, eszmék, magatartások és szokások terén végrehajtotta volna, holott azok szükségesek voltak ahhoz, hogy üdvössé tegyék a forradalmat. Így ámbár már ismerjük azt a rosszat, amit hozott, de nem ismerjük a jót.

Mill vélekedése: Tocqueville hatalmas ábrázolását adja a „társadalomállamnak”. Arra is gondol, hogy az alattvalók egy részének hatalma leküzdhetetlen akadály a fejedelem zsarnoksága előtt, és az uralkodó, aki érzi hatalma csaknem isteni jellegét, amelyet a sokaság szemében élvez, ebből levonja azt a respektust, amely őt ösztönzi hatalma igazságos használatában.

A nemes sohasem gyanította azt, hogy bárki csökkenteni fogja kiváltságait, amelyeket legitimnek hitt. Egyenlőtlenség és nyomorúság volt a feudális társadalomban, de a lelkeket nem degradálták. Nem a hatalom gyakorlása vagy az engedelmisség habitusa alázza meg az embereket — véli Tocqueville és angol kritikusa —, hanem az illegitim hatalom vagy az engedelmisség egy bitorolt és igazságtalan uralomnak.

A helyzet azonban jelenleg változott: a tulajdonok összetörtek, a társadalom állam demokratikus lett, és a demokráciát lassan és békésen bevezette intézményeibe. A két „européer” fiatal olvasói számára egy olyan társadalmat vázol fel, amelyben mindenki tiszteli a törvényeket, szükségesnek tartja az államot, és az alattvalók lojalitása nem szenvedély, hanem nyugodt és racionális meggyőződés. Minden egyén jogainak birtokában, biztonságban van, a férfias bizalom és a kölcsönös szívesség magatartása köti össze az osztályokat. A polgárok önkéntes társulása betölti a nemesek egyéni hatalmának a helyét, és a közösséget így pártfogolná az anarchia és az elnyomás ellen. Több lenne a hiba és kevesebb a bűn. További liberális vágykép: a nemzet, egészben véve, kevésbé lesz ragyogó, kevésbé dicsőséges és talán kevésbé hatalmas is, de az állampolgárok többsége a jólét nagyobb fokát fogja élvezni, és a nép nyugodt marad. Nem azért, mert apatikus lesz a jólét iránt, hanem mert tudja, hogy azt elérheti.

Mit állítunk azoknak az intézményeknek, eszméknek és szokásoknak a helyébe, amelyeket őseink ránk hagytak? – kérdezik. A kormányzat egyedül lett örököse a családok, korporációk és egyének kiváltságainak, s az erőt, gyakran kevesek konzervatív erejét követte, mindenki gyöngesége. A tulajdon felosztása csökkentette gazdag és szegény elkülönülését, de a nagyobb látja a kölcsönös gyűlölséget, a vehemensebb az irigységet és a rettegést is egymás hatalmától. A kényszer az egyetlen forrás. A társadalom nem azért csendes, mert tudatában van erejének és jólétének, hanem mert gyengének és betegnek érzi magát, s fél, hogy egyedi törekvése az életébe kerülhet. Mindenki érzi a rosszat, de senkinek sincs elég bátorsága vagy energiája, hogy keresse az orvoslást.

Egy jó kormányra van szükség, mely biztosíthatja a demokráciában a boldogság nagyobb summáját. Tocqueville amerikai demokrácia-könyve olyan, mintha Montesquieu írta volna — összegez Mill —, ha zsenijéhez hozzáadjuk jó érzékét. (Az angol politológus Royer-Collard ítéletét ismétli, tőle függetlenül.)

Az angol szerző azonban ezzel a cikkével nem fejezte be Tocqueville bemutatását. A magisztrális mű második kötetről még gazdagabb tanulmányt alkotott *M. de Tocqueville on Democracy in America* címmel. Ebben az az alap-

vető, hogy hangsúlyozza, amit előző cikkében inkább csak megpendített: *az egyenlőség lehet egyenlő szabadság vagy egyenlő szolgaság*. Amerikát az első kategóriába sorolja. *Azt szeretné, ha a nép Franciaországban, Európában is egyre inkább beleszólna a saját ügyeibe*. (kiemelés tőlem F.I.)

Újszerű, hogy Mill itt jóval többször szó szerint idézi Tocqueville szövegét. A citátum nála a fontossági kurziválás funkcióját tölti be. Így azt idézi, hogy az egyenlőség behatolt az egyház révén a kormányzásba is. A pénz hatása pedig kezdett érzékelhetővé válni az államügyekben. A bankárok politikai tényezők lettek. Az intelligencia társadalmi hatalommá vált s részt vállalt az államügyekben. A XI. században a nemességet nem lehetett megvásárolni, a XIII. században már igen. A föld személyes tulajdonná vált, s így kezdik másra átruházni.

Minden új felfedezés új lépés az általános szint felé. Az ízlés luxusa, a háború szeretete, a legmesterkétebb divat hullámai éppúgy, mint az emberi szív legmélyebb szenvedélyei együttműködnek abban, hogy gazdagítsák a szegényt és szegényítsék a gazdagot. Amikor az intellektuális gyakorlat — folytatja szemléljét Mill —, az erő és a gazdagság forrása lesz, akkor minden új eszme és igazság csírája a népre való hatásnak. A költészet, ékesszólás és emlékezet a demokrácia hasznára válik. Mind-mind egy arzenál lesz, amelyben a legszegényebb és a leggyöngébb is mindig talál magának fegyvert. (Engedelmet, de fel merem tenni, hogy Eötvöstől Petőfiig, Irinyiig, Vasváriig és a Tizek Társaságáig olvasták az ilyen sorokat.) Tocqueville és angol méltatója szerint a keresztes hadjáratok, a városok testületei mind egy-egy elemét vetették be a demokratikus szabadságnak a feudális monarchia keblébe.

E sorok írója tudja jól, hogy Eötvös és társai nem voltak soha forradalmárok, de azt is, hogy Irinyi, lapjuk kiváló rovatvezetője igen, s azt is meg meri kockáztatni, hogy a történetíró Vasvári, a szépíró Pákh és Pálffy Albert is egyetértőleg olvasható arról, hogy a tűzfegyverek feltalálása egyenlősítette a jobbagyot és a nemeset a csatatéren; a nyomtatás felfedezése megnyitotta ugyanazt a forrást minden osztály számára, a protestantizmus pedig kinyilvánította, hogy minden ember alkalmas arra, hogy megtalálja az égbe vezető utat. „Amerika” felfedezése és felívelése eszerint már csak „hab” volt a „tortán”.

Az idézett Tocqueville-szöveg azzal folytatódik, hogy a francia társadalomban a XI. századtól kezdve kétszeres forradalmat találunk. A nemes le-süllyedt a társadalmi létrán, a *roturier* felemelkedett. *S mindez nemcsak Franciaországra vonatkozik, hanem az egész kereszténységre*. [kiemelés tőlem. F. I.] Tocqueville szónoki kérdését Mill megismétli: hihető-e, hogy a demokrácia, mely megsemmisítette a feudális rendszert, legyőzte a királyokat, vajon respektálni fogja a „bourgeois”-t és a kapitalistát?

S nem mellékes Mill recenziójában az sem, hogy „A reformáció volt a közvélemény kormányzásának hajnala.” A publicitás, a petíció és a nyilvános vita, a sajtó és főleg az időszaki sajtó a közvéleménynek egyre nagyobb hatalmat adtak. Sőt, a közvélemény még alkotmányt is képes volt létrehozni.

Úgy gondolom, az 1848-at megelőző években Európában, ez a „sőt” volt a legtávlatosabb, a legprófétikusabb szó.

A SYNOD OF STARS. TOCQUEVILLE, J. S. MILL AND THE HUNGARIAN CENTRALISTS

by *Fenyő István*
(Abstract)

Hungarian research on Tocqueville has always made reference to the study which the great thinker published as the Political and Social Condition of France, yet it has received no detailed discussion, and has not even been translated into Hungarian. This lacuna is at least partly filled in the framework of the present study. In a similar way, the influence of Mill has been assessed in the Hungarian research, but without regard to his early essays and his editorial activities (*Westminster Review*). Tocqueville and J. S. Mill, these two pillars of political philosophy in the 19th century, acquainted with each other in the last days of May 1835 at London, and on this occasion Mill asked for an article from his French colleague. The writing was subsequently published in the *Westminster Review* on 1 April 1836. The Hungarian centralists, József Eötvös, László Szalay and Ágoston Trefort stayed in London at the time when the paper by Tocqueville was published in English; they thus probably read it at the very place it appeared, and put it to use when they compiled their own political program.